

Aanzet

Historisch tijdschrift

• jaargang 33 nr. I

De teloorgang van de
dvoryanstvo

Zestiende-eeuwse rituele
magie in de praktijk

Het opmerkelijke staaltje
diplomatie van Gaius
Popilius Laenas

Onderzoek naar de
gedichten van Stefan George

ROGIER VAN DER HEIJDEN

Een nieuwe jaargang brengt veel veranderingen met zich mee. In september verwelkomden wij Daan, Suzanne, Marijne en Hanneke als nieuwe redacteurs en namen wij afscheid van Wouter, Lotte, Joram, Adriaan en Rick. In mei voegde Nick zich al bij ons als beeldredacteur. Ook in de redactieraad zit sinds kort een nieuw lid, namelijk Saskia Stevens.

Naast een vernieuwing in redacteurs hebben wij ook een kleine vernieuwing in rubrieken doorgevoerd. We hebben afscheid genomen van de rubriek Grand Tour, en in plaats daarvan introduceren we met veel plezier in deze Aanzet onze nieuwe rubriek: de Tegenzet. In de Tegenzet reageert elk nummer iemand uit de praktijk op de Voorzet van het vorige nummer. Dit nummer zal onderwijsdirecteur Leen Dorsman reageren op de Voorzet van Martijn uit Aanzet 32-3, waarin Martijn vraagtekens zette bij het nut van de minor. De Voorzet van dit nummer wil op vergelijkbare wijze een debat openen over de bezuinigingen op de geesteswetenschappen door de nationale overheid.

Voor de eerste editie van deze jaargang zijn vier artikelen geschreven die sterk variëren in periode en thema. In 'Magische praktijken' bespreekt Frank Bouman de interessante casus van John Dee, een magiër – of toch wetenschapper? – uit de zestiende eeuw. Pim Möhring vertelt over de herinnering van de Romeinse consul Gaius Popilius Laenas bij Polybius en Cicero en Ward Bruning onderzoekt de duiding van de Eerste

Wereldoorlog in de gedichten van de Duitse dichter Stephan George. Tot slot bespreekt Lars op de Laak de ondergang van de Russische adel.

Ook de overige rubrieken behandelen een rijk scala aan onderwerpen. Zo vertelt wetenschapshistoricus Pieter Huistra in 'De Passie van...' over zijn tijd aan de Leuvense universiteit en bespreekt Freek Dijkstra in de Beeldspraak hoe de afbeelding van hongersnoden door Giro 555 ons beeld daarop heeft beïnvloed. In de Perspectief kunt u daarnaast lezen hoe het vroege kerstfeest is beïnvloed door concurrerende feesten.

Tot slot publiceren wij deze editie voor de tweede keer recensies uit een cursus van de opleiding Geschiedenis. Waar het vorige keer ging om recensies die waren geschreven in het kader van de RMA History, komen de recensies deze keer van de nieuwe cursus Schrijven voor Wetenschap en Samenleving uit het tweede jaar van de bachelor. Op deze manier willen wij ook studenten die wat minder ver zijn in hun studie, betrekken bij het publiceren van onderzoek. Aangezien de eerste jaarlaag die deze cursus volgt ook de eerste jaarlaag is waar internationale studenten onderdeel van uitmaken, betekent dit dat er voor de tweede keer ook een Engelse publicatie in de Aanzet te vinden is.

Veel leesplezier!

UHSK

Historisch Tijdschrift Aanzet is opgericht in 1982. Sinds 2000 wordt het tijdschrift uitgegeven door de Utrechtse Historische Studentenkring. Deze jaargang bestaat uit drie nummers.

De redactie biedt jonge historici de ruimte artikelen te publiceren op basis van historisch onderzoek of recente historische uitgaven.

De Aanzetredactie bestaat uit studenten Geschiedenis die op vrijwillige basis werken.

De redactie heeft ernaar gestreefd rechthebbenden van copyright te achterhalen. Zij die menen aanspraak te maken op bepaalde rechten worden vriendelijk verzocht contact op te nemen.

POSTADRES

Historisch Tijdschrift Aanzet
Drift 6
3512 BS Utrecht

ONLINE

redactie.aanzet@gmail.com
aanzet.wordpress.com

ABONNEMENTEN

Sluit een abonnement af door een email te sturen naar redactieaanzet@uhsk.nl.

Een jaarabonnement kost 10,-.

Steunleden betalen 15,-.

Losse nummers kosten 5,-.

Rek. nr.: NL39 INGB 0005 3603 14

t.n.v. UHSK te Utrecht

o.v.v. het gewenste abonnement

HOOFDREDACTIE

Rogier van der Heijden

EINDREDACTIE

Marian van der Pluijm

BEELDREDACTIE

Nick van der Horst

WEBREDACTIE

Bart van Holsteijn

REDACTIE

Larissa Biemond, Marijne Boland, Michiel Bron, Daan Elling, Suzanne Friskes, Hidde Goedhart, Martijn van der Meer

REDACTIERAAD

dr. Pepijn Corduwener, dr. Marijke Huisman, em. prof. dr. Ed Jonker, prof. dr. Jacco Pekelder, prof. dr. Remco Raben, dr. Carine van Rhijn, dr. Joes Segal, dr. Christianne Smit en dr. Saskia Stevens

OMSLAG

Lars op de Laak onderzoekt de toestand van de Russische adel onder de laatste drie tsaren. De afbeelding op het omslag is een compositie van foto's van functionarissen van de keizerlijke militaire-medische academie onder tsaar Nicolaas II door V. Sabelskij (Compositie van 15 foto's, Rijksmuseum Amsterdam)

ARTIKELN

- 1 Redactioneel
Rogier van der Heijden
- 4 Magische praktijken
Zestiende-eeuwse rituele magie in de praktijk
Frank Bouman
- 14 De teloorgang van de dvoryanstvo
De Russische adelstand onder de hervormingen van de drie laatste
Russische tsaren, 1855 – 1917
Lars op de Laak
- 21 De Eerste Wereldoorlog herinnerd
Onderzoek naar de gedichten van Stefan George
Ward Bruning
- 32 De lijn in het zand
Pim Möhring

RUBRIEKEN

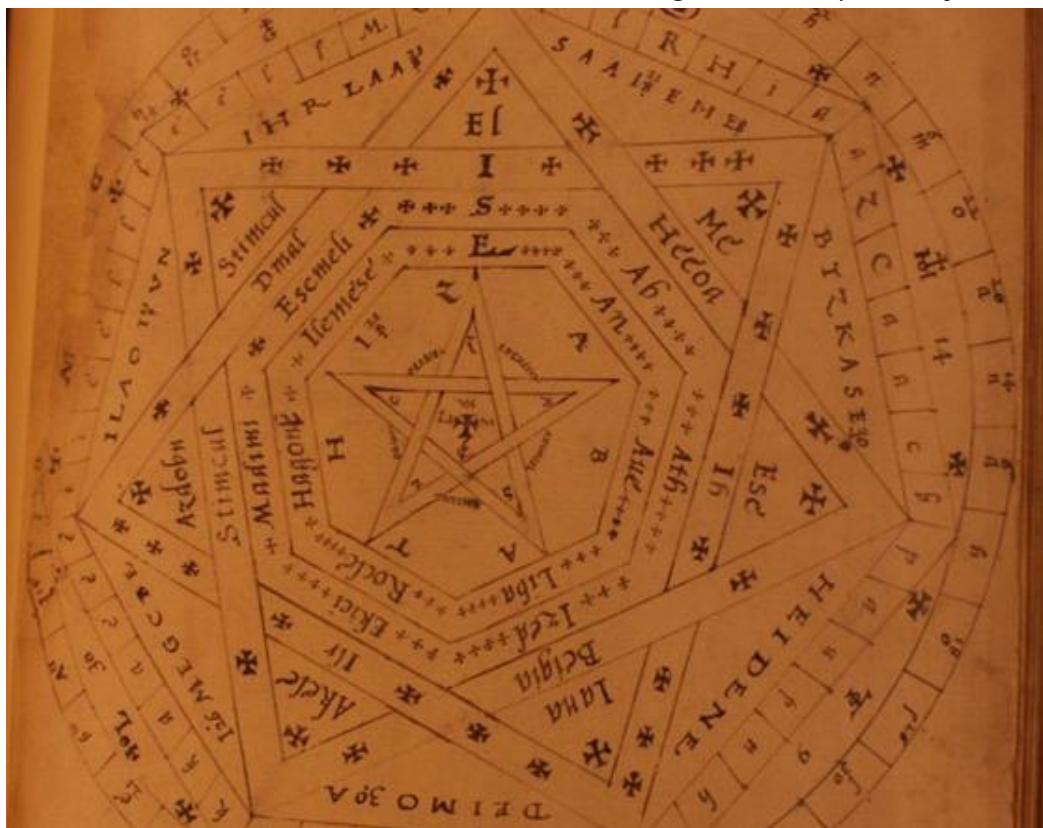
- 10 Perspectief
Rogier van der Heijden
- 28 De passie van... Pieter Huistra
Daan Elling en Suzanne Friskes
- 40 Tegenzet
Leen Dorsman
- 42 Voorzet
Bart van Holsteijn
- 45 Beeldspraak: de paradox van Giro 555
Freek Dijkstra

RECENSIES

- 50 Timothy Snyder, Bloedlanden
Jeanet Benschop
- 51 Anne Applebaum, IJzeren gordijn
Bas Hellings
- 52 Mary Beard, SPQR
James Purdie

MAGISCHE PRAKTIJKEN

Zestiende-eeuwse rituele magie in de praktijk

De foto's van het manuscript heb ik (Frank, red.) zelf gemaakt, en mag ik van de British Library gebruiken voor publicatie (onder vermelding van de bron; Sloane MS 3188).

FRANK BOUMAN

Neem een kristallen bol, een magisch zegel en een ziener. Vervolgens plaats je de eerste twee op een heilige tafel en meng je dit onder begeleiding van oprecht en nederig gebed. Ga als laatste een periode van vasten in en breng een reine geest mee, en bereid je voor op direct contact met aartsengelen en aanverwante wezens. Is dit onzin? Bijgeloof? Of toch een oude en erkende wetenschappelijke traditie? Frank Bouman laat het belang van vergeten wetenschap zien.

Wetenschapsgeschiedenis heeft zich als geen ander historisch veld ontwikkeld binnen het idee dat geschiedenis door overwinnaars geschreven is. Van Leonardo Da Vinci naar Galileo Galilei, en van Isaac Newton naar Steve Jobs: het idee van lineaire groei in wetenschappelijke ontwikkeling wordt verteld door een opsomming van succesverhalen. Deze succesverhalen zijn echter maar een deel van een groter verhaal. Zo was Newton in de eerste plaats niet bezig met wat wij vandaag ‘natuurkunde’ noemen, maar was hij eerder praktiserend alchemist. Juist wetenschapsgeschiedenis zou moeten gaan over de diepe dalen en gefaalde experimenten die aan succes voorafgingen, en dit omringen. Denk bijvoorbeeld aan het beroemde citaat van Thomas Edison: ‘Ik heb niet gefaald. Ik heb echter 10.000 manieren gevonden waarop het niet werkt’. Wetenschap vordert niet met enkele grote sprongen, maar met ontelbaar kleine stapjes. Deze kleine stapjes zijn echter veelal nog onderbelicht. Om ons vizier te openen voor wetenschappelijke ontwikkelingen die niet uitmondde in een grote stap richting het moderne denken, richten wij ons op een tak van sport die in de zestiende en zeventiende eeuw nog volop beoefend werd maar vandaag de dag uit het academisch bedrijf verdwenen is: de occulte wetenschap

Wetenschapshistorici hebben de invloed van magie op de vroegmoderne samenleving lang genegeerd en afgedaan als het onderzoek onwaardig. Magie werd gezien als irrationeel ‘volksgeloof’ dat niet in verband moest worden gebracht met de wetenschappers van de (pre-)moderne periode. Deze gewoonte is de laatste decennia in invloed afgenomen, maar er is nog veel historisch terrein onontgonnen gelaten. Vooral vroegmoderne christelijke geleerden die zich met toverboeken inlieten vormden een probleem voor de voornamelijk

protestantse historici die een menselijke gang van middeleeuwse irrationaliteit, naar moderne rationaliteit wilden neerzetten. Toch waren er juist in de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd verschillende soorten magie nauw verbonden met de samenleving en met bijvoorbeeld de hofhoudingen van vorsten. Magie als historisch onderwerp is echter over het algemeen ongrijpbaar. Hoewel er enkele magische handboeken uit de late Middeleeuwen en vroegmoderne tijd zijn overgeleverd, kunnen we nooit weten hoe deze boeken in de praktijk werden gebracht. De theorie en praktijk van magie zijn, in historische zin, nauwelijks op één lijn te brengen. Dit betekent echter niet dat de twee nooit met elkaar te verbinden zijn. In dit artikel ga ik in op een unieke casus, waarin de praktische uitwerking van geleerde rituele magie ongekend tastbaar wordt.

Juist wetenschapsgeschiedenis zou moeten gaan over de gefaalde experimenten voorafgaand aan het succes.

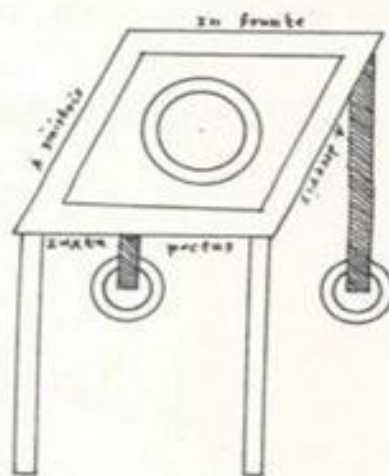
De casus: magie als wetenschap

De inkijk in de praktijk van magie wordt ons in dit geval verschaft door het magisch werk van dr. John Dee (1527-1608). De in Londen geboren Dee studeerde aan de universiteiten van Cambridge, Leuven en Parijs, waar hij op jonge leeftijd al doceerde. Dee was een vertrouweling van Elizabeth I en onderhield contact met belangrijke hovelingen als de filosoof en wetenschapper Francis Bacon en de beroemde ontdekkingsreizigers Francis Drake en Walter Raleigh. Hij reisde gedurende zijn leven door heel Europa, en verwierf een reputatie als tamelijk briljant wetenschapper op het gebied van

wiskunde, cartografie maar ook de occulte wetenschappen.

Gedurende de laatste decennia van zijn leven trachtte John Dee via rituele magie contact te krijgen met (aarts)engelen, met als doel kennis te vergaren die niet via de gebruikelijke weg was op te doen. Hierbij kan gedacht worden aan theologische kennis over het Goddelijke, de machtsstructuren in de hemelen, de verdeling van (spirituele) macht op aarde en de komst van Dag des Oordeels. Dit op zich maakt Dee echter niet uniek. Het is van meerdere historische personen bekend dat ze dergelijke magie praktiseerden en ongetwijfeld waren er meer waarvan wij het niet weten. Wat Dee uniek maakt, is dat hij tijdens de magische sessies een speciaal dagboek bijhield. Dit bijzondere dagboek is door John Dee, of door zijn zoon, verstopt in een geheim compartiment van een zware kist. De reden hiervoor is niet precies bekend, maar het is in ieder geval de oorzaak dat het redelijk ongeschonden de tand des tijds doorstond. Het boek werd in de achttiende eeuw gevonden, en ligt vandaag de dag in de British Library.¹

Dit dagboek, getiteld *Libri Mysteriorum Quinque* (LMQ) of Vijf Boeken der Mystериën, is een bundel van John Dee's persoonlijke notities waarin hij met groot oog voor detail opschreef wat zich voordeed tijdens zijn zogeheten 'kristallomantische' magische sessies, wat in dit geval zoveel als 'magie via kristallen' betekent. In de vorm van vraag-en-antwoord lezen we in de LMQ precies waarmee Dee zich bezighield, en hoe er door engelen die verschenen in zijn kristallen bol geantwoord werd. Zoals we zullen zien was dit kristal één van een heel aantal typisch vroegmoderne magische instrumenten. In dit artikel zal ik de praktijk achter John Dee's magie inzichtelijk maken, zodat we een dieper begrip op zullen kunnen

de heilige tafel van Dee. Deze afbeelding komt uit het boek van Joseph Peterson: *John Dee's Five Books*

brengen voor de complexiteit van de occulte wetenschappen uit het redelijk recente verleden.

Het gaat ons hier immers niet om de validiteit van Dee's magische experimenten.

De instrumenten

Feitelijk treffen we drie hoofdingrediënten in John Dee's magie aan: gebed, een kristallen bol en een 'ziener'. De eerste twee spreken wellicht voor zich, maar de laatste behoeft wat uitleg. Het kunnen waarnemen van bovennatuurlijke verschijnselen in het kristal, is niet voor iedereen weggelegd. Zo schrijft Dee's dat hij het zelf geprobeerd heeft, maar geen beelden in het kristal kon zien. Rond het jaar 1581 ontmoette hij echter een man met 'de gave': Edward Kelley. Kelley was niet Dee's eerste ziener, maar wel degene met wie hij het langst samenwerkte. In bijna alle rituele sessies uit de LMQ treffen we Kelley als medium tussen Dee en de verschijningen in het kristal. Overigens wordt hier geen aandacht besteed aan het vraagstuk of Kelley de goedgegelovige Dee in de maling nam door grootse verschijningen in het kristal te beschrijven, of dat beide mannen oprecht geloofden. Het gaat ons hier immers niet om de validiteit van Dee's

1 British Library, Londen, Slaone MS 3188.

magische experimenten, maar om zijn methodes.

Zoals de handleidingen ons leren, begint alle magie met gebed. De twee meest bekende magische handboeken, de *Ars Notoria* en het *Liber Iuratus Honirii*, zijn dan ook letterlijk gevuld met gebed. Deze uit de veertiende en vijftiende eeuw stammende toverboeken staan vol rituelen die mensen in staat stellen op magische wijze met de realiteit te spelen. Zo zou een magiër na één van de langere rituelen uit het *Liber Iuratus* zich in slechts enkele maanden de zeven vrije kunsten meester maken. Zoals genoemd leren de instructies uit een handleiding ons helaas weinig over de praktijk. In het geval van John Dee treffen we inderdaad uitvoerige gebeden aan in het begin van elke rituele sessie. In deze gebeden stelt Dee zich nederig op en roept hij God en zijn engelen aan om hem te eren met hun aandacht en antwoorden op gestelde vragen. Zo lezen we bijvoorbeeld:

Och Heer, die fontein die U opende voor Adam, en tot uw dienaren genaamd Abraham, Isaak en Jacob, opdat zij begrepen, leerden en konden oordelen: och Heer ontvang mijn gebeden, dankzij al uw hemelse deugden, Amen.²

De gebeden zouden de magiër in een diepere staat van spiritueel bewustzijn moeten brengen. Tevens treffen we in elk gebed gerichte vragen aan, waaruit we de intentie van de magiër kunnen ontdekken. In dit specifieke geval vraagt John Dee aan God de verheven status die hij aan sleutelfiguren uit de Bijbel gaf, ook aan hem te schenken. Deze doelstelling treffen we vaker aan in Dee's werk. In het openingsgebed van de LMQ

schrijft Dee hoe hij gedesillusioneerd geraakt was over de staat van menselijke kennis en wat hij daar van kon leren. Alleen via de goddelijke weg kon hij tot kennis komen die het menselijke oversteeg. Eenzelfde concept treffen we overigens in de genoemde *Liber Iuratus*, waarin rituelen onthuld worden om in korte tijd de zeven vrije kunsten te meesteren.

Tot nu toe hebben we dus gebeden om nader tot God en zijn engelen te komen, een kristallen bol waarin goddelijke verschijningen plaats konden vinden en een ziener die deze verschijningen waar kon

Vaak moest eerst getoetst worden of het wel een engel was die zich liet zien.

nemen. Ter versterking van de occulte kracht van de kristallen bol, werd deze op een typisch magisch instrument geplaatst: een *Sigillum Dei*, of Zegel van God. Het vervaardigen van dit zegel was geen gemakkelijke taak. Het enige overgeleverde toverboek waarin dit wordt beschreven, is wederom het *Liber Iuratus*; een boek dat zeer belangrijk schijnt te zijn geweest voor Dee. Hoewel vergelijkbare zegels ook bij demonische, of zogeheten 'zwarte' magie voorkomen, wordt het specifiek in het *Liber Iuratus* voorgeschreven voor het aanroepen van engelen. Dee's zegel, dat eveneens te bezichtigen is in het British Museum, is opgebouwd uit een serie tekens en namen, die van religieuze waarde zijn. Zo zien wij, vanaf het midden naar buiten, een St. Antoniuskruis, een pentagram, een heptagram en een heptagon. Hiertussen staan namen die van belang zijn in zogeheten 'theurgische', ofwel Goddelijke magie.

Dit zegel werd geplaatst op een zogeheten 'heilige tafel'. Deze was door Dee gemaakt,

2 Peterson, J.H., *John Dee's Five Books of Mystery. Original sourcebook of Enochian magic* (Boston 2003), p. 61.

op instructies van enkele van de engelen die verschenen in de kristallen bol. Dit is overigens een trend die we door de LMQ heen constant waarnemen: de engelen schrijven Dee steeds meer instrumenten voor, die hij vervolgens moet vervaardigen. Naast de heilige tafel, maakt hij een speciale magische ring, een amulet, een toverstaf en een groot aantal magische schema's en symbolen. Het overdragen van de kennis voor het maken van deze magische instrumenten ging, in lijn met de opzet van de gehele LMQ, in de vorm van vraag en antwoord. Ter illustratie volgt er nu een kort stukje genoteerd 'gesprek' dat plaatsvond tussen John Dee en de aartsengel Michaël. Je kunt je dus inbeelden, dat de ziener in de bol kijkt en als tolk fungeert tussen beide gesprekspartners. Over de ring schrijft Dee het volgende:

Het leek een ring van goud te zijn: met daarin een gegraveerd zegel en een rond 'ding' in het midden, met een zegel in de vorm van een V en een L. Daarop stonden de vier letters, P E L E.³

Michaël licht toe:

Ik zal deze ring onthullen, die niet onthuld is sinds de dood van Salomon; waarbij ik aanwezig was. Ik was bij hem in kracht, en genade. Hoor! Dit is het. Dit is datgene, waaruit wonderen en goddelijke werken door Salomon verricht werden. Dit is datgene, dat ik u onthul. Dit is datgene, waar de filosofie over droomt. Dit is dat, wat zelfs de engelen zelden weten. Dit is datgene, en geheiligd is zijn naam.⁴

De methode

Hiermee hebben we nu alle ingrediënten van Dee's magie bekeken. Het is echter geenszins zo, dat de magie vanzelfsprekend succesvol was wanneer deze ingrediënten gemengd werden. Je kunt je voorstellen dat John Dee en zijn ziener Edward Kelley samen in een afgesloten ruimte van Dee's huis nabij Londen zaten. Het was er donker, en stil. De kristallen bol stond, met het Sigillum Dei, op de heilige tafel tussen de mannen in, en Dee zat klaar met pen en papier. Als ze de instructies van het Liber Iuratus goed volgden, zouden ze een periode van vasten hebben gehouden en zaten ze in schone kleding. Vervolgens vielen waarschijnlijk beide mannen, maar in ieder geval de ziener, in gebed. Zij hielden dit gebed aan totdat de ziener verandering begon waar te nemen in de kristallen bol, wat soms wel tot een half uur kon duren. Ook van deze gebeden maakte Dee notities.

Nadat er een verschijning in het kristal waarneembaar werd, moest vaak eerst getoetst worden of het wel een engel was die zich liet zien. Dergelijke magie kende namelijk een constante dreiging van intrusie door demonen, die zich als engelen voordeden; iets wat een heel aantal keren

Wetenschappelijke ontwikkeling is niet voorspelbaar, en allesbehalve lineair.

gebeurde bij Dee en Kelley. Demonen lieten zich vaak weggagen met enkele spreuken, waarin de naam van Jezus Christus werd gebruikt om de demon tot het spreken van de waarheid te dwingen. Toch kwam het ook bij Dee voor dat het uren duurde voordat hij er achter kwam dat hij met een demon van doen had. Dit is overigens ook de reden dat dit soort magie door sommigen met argwaan

3 Peterson, John Dee's Five Books of Mystery, 79.

4 Ibidem

Sloane MS 3188

bekeken werd. Je kon er nooit zeker van zijn dat je met een engel, en niet met een demon, zou spreken. Wellicht was dit de voornaamste reden voor Dee om zijn LMQ te verbergen. Een andere reden kan zijn geweest dat het Liber Iuratus voorschrijft dat een magiër die geen waardige opvolger kan vinden voor zijn magische werk, het boek met hem moet laten begraven. Zoals genoemd was het Liber Iuratus van belang voor Dee, en mogelijk zelfs het voornaamste handboek dat hij en Kelley open hadden liggen tijdens hun werk.

Wanneer er contact gemaakt was met een engel, opende Dee vaak een barrage aan vragen waarop de engel kon reageren. Het resultaat hiervan is dat de LMQ volstaat met uitvoerige gesprekken waarin een engel steeds meer onthult over het universum, John Dee zelf, en soms zelfs de toekomst. Deze gesprekken konden soms uren achtereen doorgaan. Eenmaal komt het zelfs voor dat de beide heren aan de engel met wie ze in gesprek zijn, toestemming vragen om te stoppen, omdat het huishouden op hen zit te wachten met het eten op tafel. Dee schreef:

Ik vroeg [Aartsengel Michaël], of we nu niet konden stoppen, omdat men op ons wachtte om te komen eten.⁵

De toestemming werd door Michaël overigens niet gegeven. Hij antwoordde:

Leg de wereld naast je neer.⁶

Conclusie

Wetenschappelijke ontwikkeling is niet voorspelbaar, en allesbehalve lineair. Hierom schept een geschiedenis die enkel aandacht heeft voor grote spelers, en winnaars, een inherent onevenwichtig beeld. Aan de hand van het voorbeeld van Dee, betreden wij het grotendeels onontgonnen gebied van historische onderzoekers uit de marge. Met het geschetste beeld van wat de rituele magie inhield die John Dee bedreef, krijgen we inzicht in de staat van wetenschap in de zestiende eeuw. Eén van de meest geleerde geesten van de late zestiende eeuw, was tevens één van de grootste magiërs uit zijn tijd. Isaac Newton was een alchemist, John Dee een wiskundige en cartograaf. Newton is bekend om zijn natuurkundige werk, Dee geschuwd wegens zijn magische aspiraties. Wetenschappelijke ontwikkeling is niet voorspelbaar, en allesbehalve lineair.

Frank Bouman – van Veen studeerde in 2017 af van de Onderzoeksmaster Ancient, Medieval and Renaissance studies aan de Universiteit Utrecht. Tijdens zijn studie hield hij zich voornamelijk bezig met laatmiddeleeuwse en vroegmoderne wetenschapsgeschiedenis, -filosofie en magie. In zijn Masterthese getiteld Magic in Context. An Analysis of dr. John Dee's Libri Mysteriorum Quinque as an entry point for Sixteenth-Century Magic and its Medieval Roots toonde hij aan dat de occulte wetenschappen van de vroegmoderne periode sterk geworteld waren in de middeleeuwse magie. Dit druist in tegen het bestaande beeld, waarin de vroegmoderne periode zich volledig afkeerde van de 'duistere' magie van de Middeleeuwen. Op dit moment is Frank Bouman 'freelance' schrijver en onderzoeker.

5 Ibidem, 101.

6 Ibidem, 101.

DE GESCHIEDENIS VAN KERST

Gerard van Honthorst, Aanbidding van de herders (1622)

ROGIER VAN DER HEIJDEN

Nu de dagen korter worden en de nachten kouder, komt kerst dichterbij. Ook voor mensen van andere geloven dan het christendom en voor mensen die niet geloven, is dit feest een ijkpunt in het kalenderjaar. In deze Perspectief staat daarom de oorsprong van het kerstfeest en zijn relatie met vergelijkbare tradities in de Oudheid centraal.

Het Kerstfeest zoals wij dat tegenwoordig in de christelijke traditie kennen, draait om de geboorte van Jezus. Het verhaal is bekend: nadat de Romeinse keizer Augustus had bevolen dat er een volkstelling moest komen in Judea, reisden Jozef en Maria naar Bethlehem, waar Jozef was geboren. Zij konden daar niet meer terecht in een herberg en overnachtten noodgedwongen in een eenvoudige stal, waar Jezus werd geboren tussen de osen en ezels. Een heldere ster recht boven de stal gaf de plek aan waar hij was geboren. Op deze manier wisten de drie koningen uit het oosten de stal te vinden en de zoon van God te eren met geschenken.

De vroege christenen wilden de geboortedag van hun verlosser vieren, maar het was niet duidelijk op welke dag en in welk jaar Jezus geboren was. In de Bijbel stond immers geen eenduidige aanwijzing die een datering mogelijk maakte. Clemens van Alexandrië illustreerde rond 200 n.C. dat verschillende christelijke groepen verschillende data hanteerden.

‘Er zijn er die niet alleen het jaar, maar ook de dag van de geboorte van onze Heer hebben bepaald, en zij zeggen dat deze plaatsvond in het 28e jaar van Augustus, en op de 25e dag van [de Egyptische maand] Pachon [20 mei in onze kalender] ... Van zijn Passie zeggen sommigen, met grote nauwkeurigheid, dat deze plaatsvond in het 16e jaar van Tiberius, op de 25e van Phamenoth [21 maart], anderen zeggen op de 25e van Pharmuthi [21 april] en weer anderen zeggen dat het op de 19e van Pharmuthi [15 april] was. Er zijn er ook die beweren dat Hij op de 24 of 25e van Pharmuthi [20 of 21 april] geboren werd.’

Pas in de vierde eeuw n.C. besloot paus Julius I de datum voor kerstmis vast te leggen op 25 december. Het is waarschijnlijk dat hij dit niet alleen deed vanuit de religieuze overtuiging dat Jezus echt op die dag geboren was, maar dat zijn keuze ook praktisch van aard was. Op 25 december werden al verschillende feesten gevierd, waarbij het kerstfeest goed kon aansluiten.

Allereerst waren de weken rond de kortste dag van het jaar al eeuwen een belangrijke periode voor veel volkeren. Zo vierden de Germaanse volken in veel Noord- en West-Europese gebieden de winterzonnnewende. Bij het Joelfeest, zoals dat werd genoemd, werd rond 21 december twaalf dagen geofferd, gegeten en gedronken. Enerzijds was dit om de goden gunstig te stemmen, omdat men een periode van schaarste tegemoet ging die pas in maart of april voorbij was. Anderzijds legde men bijvoorbeeld eden af bij vuren die gedurende de hele periode brandden.

Bovendien vierden de Romeinen in de dagen voor 25 december zelf de Saturnalia, hun eigen versie van de winterzonnnewende. Gedurende deze periode gaven mensen elkaar cadeaus en werden de verhoudingen in de maatschappij omgedraaid; slaven namen tijdelijk de rol van hun meesters over. Ook versierden de Romeinen hun huizen met takken en bladeren. In de loop van de eeuwen gingen de Saturnalia behoren tot de belangrijkste feesten op de Romeinse kalender, volgens Matt Salusbury onder meer vanwege hun karakter als volksfeest met overdadig eten en drinken.

Daarnaast voegde keizer Aurelianus in de derde eeuw n.C. op 25 december de feestdag ter ere van de geboorte van de zonnegod Sol Invictus toe aan de kalender. Zo overlaptten

Sol Invictus afgebeeld op een discus. Derde eeuw n.C., Pessinus

de Saturnalia en het feest ter ere van de zonnegod elkaar. Aurelianus maakte de cultus van Sol Invictus tot staatsgodsdienst. Deze Dies Natalis Solis Invicti leek echter sterk op de Saturnalia. Ook nadat keizer Constantijn zich aan het begin van de vierde eeuw het christendom had toegestaan en de nieuwe religie terrein won, bleef deze feestdag populair.

Ook waren er christelijke minderheden die de geboorte van Jezus al vierden op 25 december. Verder was 25 december precies negen maanden na de vermeende datum van Jezus' kruisiging. Diezelfde datum werd in de loop van de eeuwen ook verbonden met zijn verwekking, waardoor men besloot dat Jezus op 25 december geboren moest zijn.

De tradities en rituelen die voor veel mensen nu bij kerst horen zijn niet altijd onderdeel geweest van het feest en bovendien komen zij niet uitsluitend voort uit een christelijke traditie. Zo komt de kerstboom met de licht-

jes van het eerder genoemde Germaanse Joelfeest, waarbij men grote vuren maakte van bomen. Ook werd er tijdens het Joelfeest veel gegeten en gedronken. De tradities van het versieren van huizen met kransen en takken en het vele eten en drinken waren ook al aanwezig in de Saturnalia.

Hoe kon het christelijke kerstfeest naast de Romeinse tradities bestaan? In een tijd waarin het christendom een opmars maakte ten koste van de Romeinse goden, zou het niet verstandig zijn geweest om de traditionele feesten af te schaffen. Door de feesten naast elkaar te laten bestaan en te vieren op dezelfde dag, kon een bepaalde mate van continuïteit worden gewaarborgd die er uiteindelijk voor zorgde dat veel aspecten van de Saturnalia en het Joelfeest konden worden opgenomen in het christelijke kerstfeest.

HOLOCAUST MEMORIAL DAY

2018

Thema: Ontkenning en bagatellisering in Oost-Europa

26 januari 2018, inloop vanaf 09:15
Academiegebouw, Domplein 29, Utrecht

Gratis toegang, aanmelden via:
hmd@gmail.com (met voor- en achternaam)

DE TELOORGANG VAN DE DVORYANSTVO

De Russische adelstand onder de hervormingen van de drie laatste Russische tsaren, 1855 – 1917

LARS OP DE LAAK

Het einde van de Russische adel, de dvoryanstvo, leek als een donderslag bij heldere hemel te komen. Desalniettemin kunnen de laatste drie tsaren zeker worden gezien als de Ruiters van de naderende Apocalyps: zij hadden immers al meerdere stappen ondernomen die dit dreigende einde leken aan te kondigen. Na ruim zestig jaar aan hervormingen betekende de afschaffing van de adel een bitter einde van een lange lijdensweg. In dit artikel bestudeert Lars op de Laak hoe de macht van de Russische adel verzwakte als gevolg van de hervormingen onder de heerschappij van Ruslands laatste drie tsaren.

In oktober 1917 ondertekende de Duma – het Russische parlement dat enkele jaren eerder was geïnstalleerd – na de Russische Revolutie van maart 1917 een manifest dat een officieel einde aan de adelstand maakte. Woedende revolutionairen namen tsaar Nicolaas II en zijn familie gevangen en vele adellijke families sloegen op de vlucht. Het Russische volk leek zich eindelijk te hebben ontdaan van het ancien régime waar veel West-Europese landen dat al meer dan een eeuw geleden hadden gedaan. De Duma had de macht in handen en het volk leek te regeren. Maar in hoeverre was dit een breuk met het verleden? Was het manifest tegen de adel niet de kroon op het werk van de laatste drie Russische tsaren? Was het niet de officiële streep door een reeds betaalde rekening?

De dvoryanstvo, de adel in tsaristisch

Rusland, kent een bewogen verleden. Vanaf de regeringsperiode van Peter de Grote (1672 – 1725) kreeg iedereen die deel uitmaakte van het overheidsorgaan of er op enige manier aan bijdroeg via bezit van hogere ambtsfuncties, een adellijke titel. De laatste drie tsaren voor de afschaffing van de adelstand in oktober 1917 voerden echter strenge hervormingen door tegen de dvoryanstvo, waardoor diens positie op de tocht kwam te staan. Door de hervormingen van de tsaren Alexander II, Alexander III en Nicolaas II waren de politieke macht en de invloed van de dvoryanstvo al tanende ten opzichte van de situatie vóór de troonsbestijging van tsaar Alexander II in 1855. De afschaffing van de adelstand in 1917 was aldus de iure een revolutionaire ontwikkeling, maar de facto was de dvoryanstvo al niet meer een bestaand onderdeel van de Russische maatschappij.

De vergaderzaal van de staatsduma van 1906 tot 1917. (Wikimedia Commons)

In deze tekst zal er naar drie belangrijke pijlers voor de adellijke macht worden gekeken. Ten eerste het grondbezit, de letterlijke grond voor macht en invloed van de dvoryanstvo. Vervolgens zal het artikel kijken naar de betrokkenheid in

Grondbezit was niet langer een adellijk privilege.

het bestuurlijk bestel: hervormingen tegen adellijke invloed op het ambtelijke en bureaucratische apparaat leidden in de loop der tijd tot een leegstroom van adel uit de Russische bureaucratische top. Tot slot rustte de adellijke macht in Rusland op de exclusiviteit van het adeldom, waarbij bepaalde privileges niet zeldzaam waren. Deze privileges brokkelden tussen 1855 en 1917 af, werden ontnomen of tot gemeengoed gemaakt.

Emancipatie der Achterlijken

Gedurende de regeerperiode van Alexander II werden diverse hervormingen doorgevoerd die de dvoryanstvo hard troffen. Kijkend naar grondbezit, betrokkenheid in het bestuurlijk bestel en de privileges van de adel, kan er worden geconcludeerd dat er zeker sprake is van verandering. Tussen 1855 en 1881 daalde het grondbezit van de adel doordat de voormalige horigen nu de mogelijkheid hadden zelf grond te kopen van onder andere de adel. Grondbezit was niet langer een adellijk privilege, en dit leidde onder de bevolking dan ook tot een roep om meer lokaal bestuur. Dit lokale bestuur begon zich voor te doen in de vorm van zemstvo's als lokale vergaderingen met een gekozen bestuur. De drieëndertig provincies kregen een volksvertegenwoordiging op district- en provinciaal niveau en naar indeling van de drie standen: adel, 'burgers' en 'het

Alexei Harlamov, Portret van Alexander II (1874) (Wikimedia Commons)

volk'.¹ De macht van de adel werd hiermee ingeperkt tot het beheren van hun eigen landerijen en gebieden. Hierbij moet worden opgemerkt dat de 'burgemeesters' en gouverneurs van de zemstvo's voornamelijk afkomstig waren uit de adellijke klasse. Het voornaamste privilege dat Alexander II aantastte, was het adellijke recht op horigheid. Met het manifest uit 1861 kwam een einde aan het lijfeigenschap en kregen alle horigen de diverse rechten en plichten van vrije mensen.

Tot slot hervormde Alexander II vanaf 1860 het bestuurlijk bestel. Posities en functies die voorheen enkel vacant waren voor dvoryanstvo, werden opengesteld

Slechts de helft van de adellijke families bezat nog grond.

voor de opkomende intelligentsia in

¹ W.E. Mosse, *Alexander II and the modernization of Russia* (London 1958) 92 – 93.

Rusland. De adel boette snel in aan invloed in het ambtelijk apparaat en tegen het einde van Alexanders regeerperiode was een groot deel van de voornaamste privileges van de dvoryanstvo gebaseerd op grondbezit.² Ondanks zijn vele democratische hervormingen werd tsaar Alexander II op 1 maart 1881 vermoord, vanwege een gebrekkige uitvoering van de moderniseringswens.³

De dvoryanstvo vindt zichzelf opnieuw uit

Het bewind van Alexander III leek bijzonder reactionair te worden door de terrorismedreiging en zijn animositeit jegens de democratische hervormingen. De positie van de adel was aan het einde van zijn regeerperiode in 1894 echter niet dermate verbeterd. De focus leek voor

zowel de dvoryanstvo als voor de tsaar op grondbezit te liggen. Grondbezit werd het voornaamste criterium om wel of niet tot de dvoryanstvo te behoren. Door de groeiende significantie van dit criterium, kwam het bijzonder hoog op de politieke agenda te staan en werden maatregelen genomen om de afname van adellijk grondgebied tegen te gaan. Alexander III voerde meerdere maatregelen door, zoals de oprichting van een leenbank om de aanschaf of het onderhoud van grondgebied voor de adel mogelijk te maken. Daarnaast werd meer grondgebied 'adellijk' door de raznochintsy, letterlijk 'standenlozen', met een aanzienlijk vermogen en kapitaal aan grond, te verheffen tot de adelstand. De Grote Depressie in de jaren 1880 had echter als gevolg dat investeringen in grond minder aantrekkelijk werden wegens geldgebrek en de kelderende van oogstopbrengsten.

² Seymour Becker, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia* (Illinois 1985) 68.

³ Gary M. Hamburg, *Politics of the Russian Nobility, 1881 – 1905* (New Jersey 1984) 72.

Hierdoor werden adellijke gronden verkocht en stegen de schulden van de adel.⁴ Dit resulteerde in een nauwere samenwerking van de aristocraten met de tsaar, omdat ze zijn hulp nodig hadden om hun klasse in stand te houden.

De hulpkreet van de adel betekende dat Alexander III zijn eigen gang kon gaan in de 'hervormingen' met betrekking tot de dvoryanstvo. Hij hoefde minder rekening te houden met de meerderheid en kon ten faveure van de minderheid en zijn eigen belangen wetswijzigingen doorvoeren of petitie naast zich neerleggen. Eén van de belangrijkste petitie van de adel die hij slechts ten dele doorvoerde, stamde uit 1889 en leidde tot een wijziging in de macht van de zemstvo's. Deze petitie behelsde, gesteund door een minderheid van de adel, de wens om een adellijke functionaris boven de zemstvo's te plaatsen -de zemskii nachalnik- die gedurende het jaar de administratieve en juridische autoriteit van de zemstvo-vergaderingen diende te waarborgen.⁵ De meerderheid van de adel wees het echter af; het zou volgens hen ingaan tegen de democratische hervormingen die juist dienden als een evenwichtiger bestuur van het 'Nieuwe Rusland'.⁶ Alexander III zette dit plan toch door en de invloed van de zemstvo's op het bestuur van Rusland nam af.⁷

Verder boette de adel weinig in op het gebied van privileges. Alexander III bleek

niet in staat verder te tornen aan belangrijke rechten van de dvoryanstvo, zoals het vervullen van militaire topfuncties. Volgens de historicus Seymour Becker was de dvoryanstvo in deze periode zo druk bezig zichzelf opnieuw uit te vinden en zo actief op zoek naar hun eigen rol binnen het veranderende politieke systeem in Rusland, dat zij progressiever bleken dan de tsaar, ondanks het gebrek aan homogeniteit in de sociale groep. Hij stelt dan ook dat in de tweede helft van de negentiende eeuw de dvoryanstvo voornamelijk nog een 'self-conscious class of substantial landowners' was.⁸ De vraagstukken omtrent privileges en invloed in het politieke bestel bleken minder zwaarwegend dan de kwestie 'grondbezit'. In deze periode maakte de dvoryanstvo volgens Becker aldus de verandering door van 'Eerste Stand' naar 'Sociale Klasse'.⁹

De moderne bureaucratie bood meer ruimte aan de hoogopgeleide raznochintsy.

Het volk aan de macht

Na de vrij onverwachte dood van Alexander III nam de 26-jarige Nicolaas II de macht over. Zijn vader had hem na een regeerperiode van dertien jaar een land achtergelaten dat in ijlt tempo was geïndustrialiseerd en waar de tsaar meer absolute macht had dan vóór 1881.¹⁰ Door zijn rigide houding en argeloosheid bracht Nicolaas II zichzelf en heel Rusland echter al snel in problemen. Volgens historicus Terence Emmons was de adel ondertussen in een verre staat van verval doordat op de twee belangrijke terreinen, bureaucratie en grondbezit, de dvoryanstvo het aflegde

4 Hamburg, *Politics of the Russian Nobility*, 86 – 88.

5 Terence Emmons, 'The Russian Nobility and Party Politics before the Revolution', in: Ivo Banac en Paul Bushkovitch (red.), *The Nobility in Russia and Eastern Europe* (New Haven 1983) 177 – 220, aldaar 180.

6 Becker, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia*, 130.

7 John van der Kiste, *The Romanovs, 1818 – 1959* (Stroud 2003) 198.

8 Becker, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia*, 154.

9 Ibidem.

10 Van der Kiste, *The Romanovs*, 260.

tegen de raznochintsy.¹¹ Daarnaast waren de invoering en gedwongen verandering van het politieke bestel funest voor de invloed van de dvoryanstvo en hun bevoorrechte positie. Bij de bepaling van een census uit 1897 werden de cijfers bij dit vermeende verval duidelijk: slechts de helft van de adellijke families (54 – 55 %) bezat nog grond.¹² In 1912 was het percentage landbezittende adel zelfs afgenomen naar 37%. In 1914, de laatste telling vóór de revolutie van 1917, bezaten de dvoryanstvo nog maar 47,1% van het grondgebied dat zij in 1862 hadden.¹³ Na het kwijtschelden van schulden blijkt dat de boeren tussen 1906 en 1909 verantwoordelijk waren voor 37,4% van de aankopen van land. Dat is meer dan het dubbele van de adellijke aankopen, namelijk 15,2%.¹⁴ Waar ten tijde van Alexander III de adel zich vooral richtte op grondbezit als validatie voor hun functie, status en macht is dat in de nadagen van het Russische tsaristische rijk niet te verdedigen op basis van de cijfers. Het aantal adellijke grootgrondbezitters en het grondgebied nam tussen 1862 en 1917 zeer sterk af.

De dvoryanstvo hield zich in mindere mate bezig met het belang van grondbezit. Toch werd ze niet slechts een onderdeel van de bestuurlijke elite: de nieuwe elite bleek namelijk een betere invulling van het bureaucratische bestel te zijn in de ogen van de Russische tsaren. Volgens Becker was slechts 30,7% van de ambtenaren in 1897 nog van adellijke afkomst.¹⁵ De Amerikaanse historicus Marc Raeff stelt dat de adel daarnaast terrein verloor ten

opzichte van de nieuwe intelligentsia. De moderne bureaucratie die vorm kreeg onder Alexander III en Nicolaas II bood meer ruimte en kansen aan de hoogopgeleide raznochintsy en niet langer aan de dvoryanstvo.¹⁶ Over het algemeen had de adel nog wel zitting in de regering, maar ze verloor vóór 1905 al aan invloed doordat zij niet langer op de belangrijke functies zat of doordat de macht van voorheen adellijke functies verder werd ingeperkt en haar exclusiviteit verloor. Door het Oktobermanifest van 1905 was het zelfs niet langer nodig om voor publieke functies een adellijke titel te hebben. Langzaam maar zeker verloren de dvoryanstvo de laatste privileges en verwerden zij tot een deel van het volk onder een tsaar.

Met de verdeling van machten over de Duma, de regering en de tsaar vanaf 1906 kwam er een formeel einde aan de bestuurlijke hegemonie van de dvoryanstvo en de tsaar. De Duma en de regering stemden beiden in met wetsvoorstellen en daarboven stond de tsaar die per decreet kon regeren. De verkiezingscriteria waren niet gebaseerd op de oude standenmaatschappij,

In 1917 werd definitief afgerekend met de klassenmaatschappij.

maar op een census en vermogensklassen. De adel nam net als de bevolking deel aan het ontstane partijsysteem. Met deze democratische verkiezingen werd duidelijk dat de adel niet langer gezien werd als heersende klasse.

11 Emmons, 'The Russian Nobility and Party Politics before the Revolution', 179

12 Ibidem; Becker, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia*, 29.

13 Becker, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia*, 29, 32.

14 Ibidem, 33.

15 Ibidem, 109.

16 Marc Raeff, 'The Russian Nobility in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: Trends and Comparisons', in: Ivo Banac en Paul Bushkovitch (red.), *The Nobility in Russia and Eastern Europe* (New Haven 1983) 99 – 121, aldaar 118.

Boris Kustodiev, Het voorlezen van het manifest (1909). Alexander II leest het manifest voor met daarin de afschaffing van de horigheid. (Wikimedia Commons)

Conclusie

Wanneer Nicolaas II in maart 1917 zijn handtekening zette onder zijn abdicatie, kwam daarmee een einde aan de driehonderd jaar oude tsaristische Romanov-dynastie. In een tijdsbestek van zestig jaar was het Russische Keizerrijk vervallen en ingestort. De eerste scheuren waren te zien aan het einde van de regeerperiode van Nicolaas I. Tsaar Alexander II sloeg een nieuwe weg in van democratisering en hervormingen. De afschaffing van de horigheid, het openstellen van de universiteiten en de reorganisatie van het Russische politieke bestel waren enerzijds verdiensten, maar bleken anderzijds voorbodes voor zijn einde. De nieuwe ontwikkelingen schonken nieuwe

mogelijkheden voor delen van de Russische bevolking. Met zijn dood in 1881 gaf Alexander II de scheurende samenleving als probleem door aan Alexander III. Aangezien de problemen volgens hem het gevolg waren van de verworven vrijheden van de bevolking, trachtte hij middels een reactionair bewind zijn eigen macht te herstellen.

Onder Alexander II, Alexander III en Nicolaas II werden diverse hervormingen doorgevoerd tegen de dvoryanstvo. Zij droegen ieder hun steentje bij aan de teloorgang van de adel tussen 1855 en 1917. Alexander II had een fundamentele verandering van de Russische maatschappij op gang geholpen en de dvoryanstvo verloor door deze veranderingen en ontwikkelingen

Het wapen van de Romanovs (Wikimedia Commons)

op diverse manieren hun grondbezit, betrokkenheid in het bestuurlijk bestel en privileges. Het verval van de dvoryanstvo was een trend die in 1861 ingezet werd: daarna werden in het tijdsbestek van enkele decennia vele functies en privileges van de adel afgenomen of ontmanteld. Aan de heerschappij van Alexander III kwam al na dertien jaar een eind, waarna Nicolaas II mocht proberen de puinhopen van zijn twee voorgangers op te ruimen. Door zijn zwakke figuur en bestuurlijke incompetentie zag dat het volk in 1905 de kans schoon, die vervolgens op een revolutie aanstuurde. Het Oktobermanifest bleek slechts een pleister op de wonde en de teruggekeerde rust bleef tot de spanningen in 1917 te hoog opliepen en de Russische samenleving liet zien tot wat voor heksenketel zij verworpen was. De abdicatie van Nicolaas II was niet alleen de nekslag voor de tsaristische monarchie, maar ook voor de gehele samenleving. In 1917 werd definitief afgerekend met de standen- en klassenmaatschappij die in de decennia daarvoor door de tsaren op knullige wijze (al dan niet onbedoeld) werd ontmanteld. Met de ondertekening van het Oktobermanifest

in 1905 werd de teloorgang van de Russische standen - de adelstand in het bijzonder - in een stroomversnelling gebracht. De instelling van de Duma leidde tot partijvorming en verdere vermenging van de standen.

Op basis van de ontwikkelingen kunnen we stellen dat de dvoryanstvo in zestig jaar tijd verviel van heersende klasse tot een regulier onderdeel van de bevolking. Er waren enkele takken binnen de adel die in 1917 nog steeds verregaande invloed hadden op Rusland, maar het overgrote deel van de dvoryanstvo vormde slechts een schim van de machtige en prestigieuze adelstand die zij ooit was. Het afschaffen van de adelstand had voor een groot deel van de dvoryanstvo daarom weinig tot geen gevolgen voor wat er nog restte van hun prestige, macht en grondbezit. De iure was het afschaffen van de adel een revolutionaire daad en zorgde het voor de nodige ophef in Rusland, maar de facto is het maar de vraag of er in 1917 überhaupt nog wel te spreken viel over een adelstand, laat staan over de dvoryanstvo. De diverse transformaties van de dvoryanstvo en de Russische maatschappij maakten de tsaar tot het enige restant van het ancien régime. De dvoryanstvo had zich aangepast aan of was gevluht voor de veranderende maatschappij van Rusland.

Lars op de Laak (1992) is masterstudent Cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Zijn interesse ligt voornamelijk bij de (Russische) geschiedenis in de negentiende en vroege twintigste eeuw en identiteitsvorming binnen en tussen sociale en culturele groepen. Dit artikel is een bewerking van zijn gelijknamige bachelorscriptie.

DE EERSTE WERELDOORLOG HERINNERD

Onderzoek naar de gedichten van Stefan George

WARD BRUNING

Het begrip 'herinneringscultuur' omvat de omgang van een individu of samenleving met zijn of haar verleden. Een van de manieren waarop een herinnering zich kan manifesteren is als een kunstzinnige uiting. In dit artikel staan herinneringen in gedichten centraal. Ward Bruning onderzoekt de duiding van de Eerste Wereldoorlog in de gedichten van de Duitse dichter Stefan George.

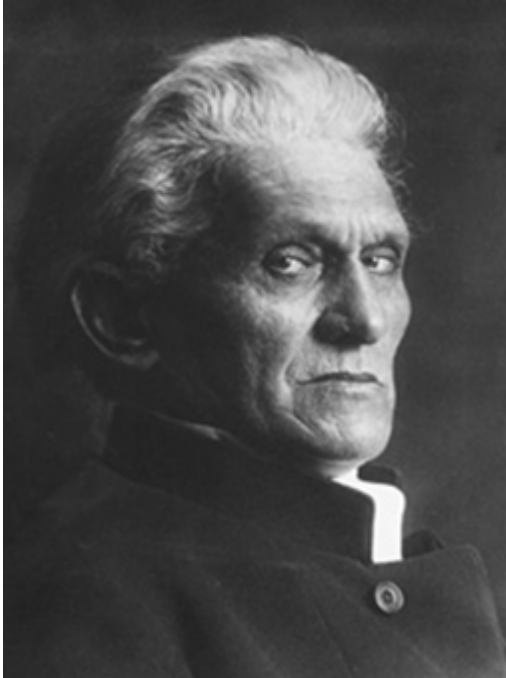
De Eerste Wereldoorlog heeft een grote invloed gehad op de Duitse samenleving. De val van het keizerrijk en het tot stand gekomen machtsvacuüm zorgden in combinatie met de nasleep van de oorlog voor een crisis. Deze crisis had een sterke invloed op de kunst uit deze periode. Eén van de belangrijkste Duitse auteurs ten tijde van de Eerste Wereldoorlog was Stefan George (1868-1933). Bij het uitbreken van de oorlog was hij al een gevestigde naam in de literaire wereld, vooral bekend vanwege zijn symbolistische werk uit de jaren 1870-1900 dat onder invloed stond van de Franse l'art pour l'art-beweging. Onder invloed van de oorlog werden zijn teksten echter politieker van aard.

In de literatuurwetenschap is veel geschreven over Stefan George. George wordt echter zelden vanuit een historisch perspectief

bekeken. Het zwaartepunt van het gedane onderzoek ligt vrijwel altijd op het stilistische aspect van zijn schrijven. Dit artikel wil dit gat vullen en kijkt daarom naar de manier waarop de Eerste Wereldoorlog door George in zijn gedichten werd herinnerd. Daartoe zal als eerste de literatuurhistorische context worden uiteengezet. In dit verband zal Georges opvatting van de oorlog als gebeurtenis worden beschreven. Daarna zal worden uiteengezet hoe de oorlog George persoonlijk raakte. Met deze kennis wordt het vervolgens mogelijk om een aantal van Georges gedichten te analyseren.

George in het Europese literaire landschap

In de jaren voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog ontstonden in Europa verschillende kunststromingen met sterke

Portret van Stefan George omstreeks 1930 Auteur onbekend. Wikimedia Commons.

overeenkomsten in hun gedachtegoed.¹ De belangrijkste overeenkomst tussen deze stromingen was een sterk cultuurpessimisme, volgend uit de cynische houding tegenover de stand van zaken in de Europese politiek en maatschappij. De samenleving zou zijn vastgelopen in individualisme en nationalisme, waardoor oplossingen voor actuele problemen ontbraken. De conclusie was dat de status quo onvermijdbaar tot een groot conflict zou leiden.

Bekende voorbeelden van zulke stromingen zijn takken van het kubisme en het Italiaanse futurisme. Het futurisme propageerde dat Italië haar geschiedenis en traditie achter zich moest laten: deze zouden een remming vormen voor de ontwikkeling van een moderne samenleving. Op basis van dit

denkbeeld propageerde het futurisme oorlog als enige remedie voor de samenleving.²

Hun Duitse evenknie was het expressionisme, dat in dezelfde tijd opkwam en deelde in het cultuurpessimisme.³ Volgens de expressionisten was de samenleving doordrongen van walging, vertwijfeling en pure verveling. Dit werd verhuld door een overdosis aan bildungsbürgerlichen Normen – de etiquette van de burgerij – die door de artistieke avant-garde als onbevredigend werd ervaren. Het expressionisme had zich daarom ten doel gesteld de kleinburgerlijke bevolking wakker te schudden uit zijn bekrompenheid.

Ook Stefan George paste in deze traditie van cynisme tegenover de politieke en maatschappelijke toestand. Hij stelde zich echter passiever op dan de expressionisten en de futuristen.⁴ Waar deze actief oorlog als zuiveringsmechanisme voorstonden, zag George oorlog als onvermijdelijk. De situatie behoefde volgens George geen ondersteuning tot escalatie, dit zou immers uit zichzelf gebeuren. Door de conservatieve, bekrompen houding van de politiek en het volk zouden internationale spanningen gedoemd zijn uit te lopen tot conflict. George sprak zich dus niet uit voor een oorlog, maar stelde zich lijdzaam en kritisch op.

Een van de teksten waarin George deze visie uiteenzette, is zijn gedichtenbundel *Der Stern des Bundes* die hij kort voor het uitbreken van de oorlog, in januari 1914, publiceerde. Het eerste deel van de bundel bevat gedichten over de toekomst van Europa, die kunnen worden gezien als

¹ G. Buelens, *Europas Dichter und der Erste Weltkrieg* (Berlijn 2014) 363.

² S. Bruendel, *Zeitenwende 1914: Künstler, Dichter und Denker im Ersten Weltkrieg* (München 2014) 36.

³ Bruendel, *Zeitenwende 1914* (München 2014) 40.

⁴ M. Winkler, *Stefan George* (Stuttgart 1970) 56.

**DAS JAHR DER
SEELE VON
STEFAN GEORGE**
IM VERLAGE DER BLÄTTER-FER-
DIKUNST-BERLIN · MDCCCXCVII

Rijke jugenstilversieringen op originele uitgave. Melchior Lechter, voorpagina voor *Das Jahr der Seele* (1897).

zijn persoonlijke politieke opvattingen. George schreef over hoe de mens politiek bedrijft, volgens hem op basis van illusie en dwaling: “Sie wollten doch durch grausen marter mord / durch frätze wahn und irrtum hin zum gott.”⁵ In een gedicht uit dezelfde bundel benoemt hij de gevolgen hiervan: “Zehntausend muss der heilige wahnsinn schlagen / Zehntausend muss die heilige seuche raffen / Zentausende der heilige krieg.”⁶ George was van mening dat een oorlog onvermijdelijk was. De starre politiek bleef in conservatieve, nationalistische denkpatronen vastzitten en loste de ontstane spanningen niet op. Spoedig, zo voorspelde George, zouden ze uitgroeien tot een internationaal conflict.⁷

George tijdens de oorlog

George stelde zich tegenover de oorlog

stoïcijns op. Tegelijkertijd boezemde de oorlog hem ook angst in: hij vreesde de gevolgen van de oorlog voor zijn eigen leefomgeving.⁸ In de decennia voorafgaand aan de oorlog had George een kring van jonge dichters om zich heen verzameld die zijn esthetische ideaal deelde. Deze groep stond bekend als de George-Kreis en vormde vanaf de eeuwwisseling een significante literaire beweging binnen het Duitse taalgebied. Deze jonge dichters waren niet alleen Georges artistieke volgelingen, maar ook zijn hechte vertrouwelingen en belangrijkste vrienden. George vreesde echter dat een oorlog destructief zou zijn voor zijn kring. Niet alleen zouden diegenen met een oproep voor dienstplicht wellicht op het slagveld omkomen, ook zouden de achtergeblevenen door het land verspreid raken.

Zijn angst bleek terecht. Verschillende leden van de George-Kreis zijn aan het front gevallen en in Duitsland raakte George steeds verder geïsoleerd.⁹ Door zijn vereenzaming en gezondheidsproblemen gleed George langzaam af in een depressie. In een gedicht dat hij begin 1916 over zichzelf schreef, zegt hij, “Dass mir der schönsten leuchten führung fehlte / Und ich mich rückwärts in die nacht verlöre”¹⁰ Hier omschrijft hij op metaforische wijze hoe hem het licht van de inspiratie ontbreekt en hij zijn ziel in de nacht voelt verdwijnen.

Deze geestelijke duisternis overschaduwde het literaire werk van George. Tijdens de oorlog nam zijn productiviteit sterk af. Hij schreef enkele korte gedichten die pas in 1928 zouden worden gepubliceerd en

5 S. George, *Sämtliche Werke in 18 Bänden Band VIII: Der Stern des Bundes* (Stuttgart 1993) 30.

6 George, *Stern des Bundes*, 31.

7 T. Karlauf, *Stefan George: Die Entdeckung des Charisma* (München 2007) 427.

8 K. Kauffmann, *Stefan George: Eine Biographie* (Göttingen 2014) 157.

9 Kauffmann, *Stefan George*, 158.

10 S. George, geciteerd naar Kauffmann, *Stefan George*, 162.

produceerde slechts één groot werk in deze tijd: een gedicht dat hij aan het begin van de oorlog schreef en de naam *Der Krieg* draagt. Tegen het eind van de oorlog kreeg George nog een laatste creatieve impuls nadat hij hoorde over de dood van één van zijn vrienden. Hij schreef een klein bundeltje met drie korte gedichten ter nagedachtenis aan deze vriend. Onder de titel *Drei Gesänge* werd dit bundeltje in 1921 gepubliceerd.

George had dus een tweeledige houding tegenover de oorlog. Enerzijds zag hij de oorlog als het noodlot, noodzakelijk voortkomend uit stompzinnige politiek. De oorlog moest daarom lijdzaam worden aanvaard. Anderzijds maakte hij zich op een persoonlijk niveau zorgen over de oorlog, vanwege het uiteenvallen van zijn vriendenkring. In de volgende paragraaf zal worden uiteengezet hoe deze twee houdingen naar voren komen in zijn poëzie.

Drie gedichten van George

De bestudeerde gedichten zijn het bovengenoemde *Der Krieg* en twee gedichten uit de bundel *Drei Gesänge*, namelijk *An die Toten* en *Einem jungen Führer im Ersten Weltkrieg*. Het derde gedicht uit de bundel behandelt andere thema's dan de oorlog, en is daarom voor dit onderzoek irrelevant. Per gedicht zal eerst de vorm kort worden benoemd, om vervolgens uitvoeriger in te gaan op de inhoud.

Het gedicht *Der Krieg* is opgebouwd uit twaalf strofen, ieder bestaande uit twaalf verzen. De eerste tien strofen van het gedicht beschrijven de uitzichtloosheid van en vernietiging van de oorlog. In de laatste twee strofen neemt het gedicht een wending en beschrijft George de toekomst van Duitsland.

Het eerste thema dat het gedicht aansnijdt is het kleinburgerlijke nationalisme dat George

in de Duitse samenleving zag. In de eerste strofe zet hij uiteen hoe het Duitse volk al was verscheurd vóór het ontstaan van de internationale spanningen:

Wie das getier der wälder das bisher

Sich scheute oder fletschend sich zerriß

Bei jähem brand und wenn die erde bebt

*Sich sucht und nachbarlich
zusammendrängt*

[...]

Vergaß der feigen jahre wust und tand

*Das volk und sah sich groß in seiner
Not¹¹*

George vergelijkt het Duitse volk met dieren in een brandend bos. Normaal gesproken zouden de dieren op elkaar jagen. Wanneer brand uitbreekt, kruipen ze echter samen ter beschutting. De jaren van lafheid en puinhoop worden dus snel vergeten zodra een externe dreiging zich voordoet. George staat cynisch tegenover deze nieuwe houding, die geen fundament had in daadwerkelijke verbroedering.

Ook in een volgende strofe wordt het nationalisme bekritiseerd:

*Was ist IHM mord von
hunderttausenden*

*Vorm mord am Leben selbst? Er kann
nicht schwärmen*

Von heimischer tugend [...]¹²

11 S. George, *Sämtliche Werke in 18 Bänden, Band IX: Das Neue Reich: Der Krieg* (Stuttgart 2001) eerste strofe.

12 George, *Der Krieg*, derde strofe.

Hier benoemt George hoe er in de ogen van God het concept 'vaderlandseer' niet bestaat. Moord op een mens is een daad tegen het leven zelf. Dit kan niet worden goedgepraat met nationalistische noties.

Daarop benoemt George de doelloosheid van de oorlog en de onkunde van de legerleiding, die evenals de soldaten geen idee heeft waarvoor ze vechten:

[...] Wie faulige frucht

*Schmeckt das gered von hoh-
zeit auferstehung*

*In welkem ton. Wer gestern alt
war kehrt nicht*

Jetzt heim als neu [...]

*Keiner der heute ruft und meint
zu führen*

*Merkt wie er tastet im
verhängnis o keiner*

*Erspäht ein blasses glühn vom
morgenrot.¹³*

George bespreekt hier eerst de leugens over "hoh-zeit auferstehung", het eervolle sterven en het voortbestaan van de gevallen in het geheugen van zijn natie. Hij noemt het leugens en bestempelt sterven als een definitieve gebeurtenis. Wanneer je dood bent, besta je simpelweg niet meer. Of een herinnering wel of niet voortleeft is voor de gestorvene irrelevant. Dergelijke illusies over leven en dood heersten volgens hem niet alleen bij de soldaten, maar ook bij de legerleiding. Met metaforische woorden stelt

George dat geen van de aanvoerders wist waarvoor er daadwerkelijk werd gestreden. Zij dachten de oorlog richting een einde te drijven, maar men bevond zich op een dwaalspoor. Men beval de soldaten het gevecht voort te zetten, zonder daarbij zelf een concreet doel voor ogen te hebben.

In het gedicht *Der Krieg* behandelt George de oorlog op een algemeen niveau, vanuit het perspectief van een extern commentator. Hij staat cynisch tegenover

"George zag een oorlog
als onvermijdelijk"

het volk, de soldaten en de legerleiding die de oorlog voeren op basis van lege noties zoals nationalisme. Volgens George beheersten illusies zoals eer en het verdedigen van de natie de politiek en maatschappij, terwijl de oorlog eigenlijk een uitzichtloze strijd was.

In de gedichten *An die Toten* en *Einem jungen Führer im Ersten Weltkrieg* neemt George een veel persoonlijkere en gevoeliger houding aan ten opzichte van de oorlog. De gedichten zijn opgedragen aan een goede vriend die in de laatste maanden van de oorlog de dood vond. Het eerste gedicht, *An die Toten*, is relatief kort. Het bestaat uit twee strofen van elk acht verzen. George benadert de oorlog vanuit het perspectief van een gevallen soldaat, waardoor de gevallen als individuen worden neergezet:

*Wenn je dieses volk sich aus feigem
erschaffen*

*Sein selber erinnert der kür und der
sende:*

13 George, *Der Krieg*, achtste strofe.

De invloed van de oorlog op het Duitse expressionisme. Otto Dix, prent uit de serie *Der Krieg* (1924).

[...]

*Dann flattert im frühwind mit
wahrhaftem zeichen*

*Die königsstandarte und grüsst sich
verneigend*

*Die Hehren: die Helden!*¹⁴

George benadrukt het lijden en het tragische lot van de gestorvenen. Hij gaat zelfs zo ver door de schuld van dit lijden bij het volk te leggen: zij waren immers in eerste instantie verantwoordelijk voor de oorlog. Hij bepleit het ontwaken van het volk uit zijn moedeloze

slaap, om hun fouten in te zien. Pas dan, zo meent George, zullen de gevallen soldaten als helden kunnen worden geëerd.

Het tweede gedicht, *Einem jungen Führer im Ersten Weltkrieg*, bestaat uit vijf strofen van ieder zes verzen. Het gedicht is nog persoonlijker dan *An die Toten* en beschrijft de thuiskomst van een jonge officier. Zijn gruwelijke tijd aan het front wordt daar echter gebagatelliseerd:

*Wenn in die heimat du kamst aus
dem zerstampften gefild*

*Heil aus dem prasselnden guss
höhlen von berstendem schutt*

¹⁴ S. George, *Drei Gesänge* (Berlin 1921) 2.

*Keusch fast die rede dir floss wie von
notwendigem dienst*

*Von dem verwegensten ritt von den
gespanntesten mühn..*

*Freier die schulter sich hob drauf
man als bürde schon lud*

*Hunderter schicksal*¹⁵

George beschrijft de banaliteit van het gesprek aan het thuisfront. De grote inspanningen en verschrikkingen van de oorlog worden afgedaan als noodzakelijke dienst. Van de officier wordt verwacht dat hij zijn oude rol in de samenleving weer aanneemt, ondanks het feit dat hij gebukt gaat onder het gewicht van het lot van veel van zijn medesoldaten. Het gedicht wordt zelfs emotioneel wanneer George de reactie van de officier beschrijft: “Tränen brachen dir aus um den vergeudeten schatz / Wichtigster jahre.”¹⁶ George sluit het gedicht af met het erkennen van de daden van de officier, alsof hij hem zou willen troosten. “Um dein aufflatterndes haar / Um deinen scheitel der schein erst von strahlen ein ring / Dann eine krone.”¹⁷

Ter conclusie

Voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog werden verschillende kunststromingen binnen Europa doordrongen van een sterk cultuurpessimisme. Stefan George stond binnen deze traditie. Naar zijn mening zou een grootschalig internationaal conflict het onvermijdelijke product zijn van de politieke en maatschappelijke starheid. De mens moest dit noodlot aanvaarden. Op persoonlijk niveau kende George echter angsten. Hij voorzag de implicaties van de oorlog voor zijn eigen omgeving. Hij was

bang om zijn vrienden kwijt te raken, die zowel zijn vertrouwelingen als kunstzinnige volgelingen waren.

In zijn gedichten komt de tweeledige houding van George tegenover de oorlog terug. Zo behandelt het gedicht *Der Krieg* de oorlog vanuit het perspectief van een externe commentator en weerspiegelt het de lijdzame maar kritische houding van George tegenover de oorlog. De oorlog is geproduceerd door de samenleving en de politiek en nu moet men ermee leven. Twee andere gedichten van zijn hand weerspiegelen de persoonlijke ervaringen van George: daarin neemt hij het individu als uitgangspunt. George treurt om de gevallen soldaten en geeft ze weer als slachtoffers van de politiek en de maatschappij. Zoals George werd overvallen door de oorlog, zo zijn ook de karakters uit de gedichten slachtoffer en niet slechts schuldigen.

Duidelijk zichtbaar is hoe Georges dichtkunst zijn tweeledige visie op de oorlog weerspiegelt. Hij verenigt zijn cynische houding ten opzichte van de factoren die de oorlog veroorzaakten – de houding van de politiek en de samenleving – met zijn persoonlijke emotie ten opzichte van de oorlog en zijn slachtoffers. Op deze wijze laat hij beide aspecten leven in zijn dichterlijke herinnering.

Ward Bruning (1994) heeft zijn bachelor Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht afgerond en is nu bezig met een bachelor Duitse taal en cultuur. Hij houdt zich vooral bezig met de literatuur van de twintigste eeuw in het Duitse taalgebied.

¹⁵ George, *Drei Gesänge*, 7.

¹⁶ Ibidem, 7.

¹⁷ Ibidem, 8.

DE PASSIE VAN PIETER HUISTRA

Hoe wetenschappers andere vragen zijn gaan stellen

Huistra en Patrice: De kat is vernoemd naar Patrice Lumumba, de eerste minister-president van Congo.

Dr. Pieter Huistra is universitair docent theorie van de geschiedenis in het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. De Aanzet sprak met hem over zijn tijd als student en postdoctoraal onderzoeker aan de KU Leuven, over de verschillen tussen wetenschappelijk onderwijs in Nederland en België en over zijn onderzoek naar de financiering van wetenschap.

In een café aan het Janskerkhof vroegen wij Pieter Huistra naar zijn eigen studietijd. Deze bleek zich in twee landen te hebben afgespeeld. Huistra heeft geschiedenis en filosofie gestudeerd aan de Rijksuniversiteit Groningen. Voor zijn master ging hij vervolgens voor een half jaar naar de KU Leuven. Hij zou daar uiteindelijk zeven jaar blijven. Wij vroegen hem naar de cultuurverschillen tussen Nederland en België en naar de werking van deze verschillen in het wetenschappelijk onderwijs.

Waar hij het meeste aan moest wennen, was het feit dat het in België veel minder belangrijk is om direct te zijn. “Als een Nederlander iets zegt, dan is er ook maar één betekenis.” Huistra ervoer dat een Belg het eerder laat gaan wanneer hij of zij andermans mening niet deelt, terwijl een Nederlander eerder de discussie zou zijn aangegaan. Deze eigenschappen merkte hij ook op het terrein van besluitvorming. In Nederland worden er tijdens een vergadering argumenten uitgewisseld, waarna er uiteindelijk een beslissing wordt genomen. In België zal tijdens een vergadering worden gepraat, terwijl het aan het einde niet per se duidelijk is of er nu iets is besloten. Buiten de vergadering wordt vaak informeel verder met elkaar gesproken waarna er een beslissing wordt genomen. Die informaliteit van de Belgen ziet Huistra als het meest kenmerkende verschil tussen Nederland en België.

Historisch onderzoek en onderwijs in Nederland vs. België

De verschillen tussen Nederland en België bleken volgens Huistra niet alleen in het dagelijks leven, maar ook in de academische wereld. De sfeer in de werkgroepen in België is bijvoorbeeld veel minder direct. “Nederlandse studenten zijn”, aldus Huistra, “veel mondiger, omdat ze gewend zijn gehoord

te worden, en ook gehoord willen worden. Hierdoor is het veel makkelijker om te discussiëren. Belgische studenten zijn hier veel terughoudender in. Daar staat wel weer tegenover dat deze studenten beter voorbereid zijn op de colleges. Voor beide eigenschappen is iets te zeggen. Het contrast komt voort uit het feit dat er andere eisen gesteld worden aan studenten in Nederland en studenten in België bij de studie geschiedenis.”

Huistra constateerde daarnaast een verschil tussen het Nederlandse en het Belgische historisch onderzoek. “Nederlandse historici zijn vaak theoretischer en conceptueler. Historici uit België doen daarentegen veelal empirisch onderzoek: ze zitten veel meer in archieven. Belgische proefschriften zijn bijvoorbeeld ook dikker – er zitten veel meer feitelijkheden in. Dat is niet per se beter, maar ook niet altijd slechter.” De Belgische historici hebben hier ook zo hun eigen mening over, vertelde Huistra: “Zo’n Nederlands proefschrift, weet je hoe we dat noemen in België? Ne flyer.”

Duidelijk is dat Huistra met verschillende academische culturen heeft kunnen kennismaken in zijn tijd aan Nederlandse en Belgische universiteiten. Hij heeft het idee dat dit ook van invloed is geweest op zijn proefschrift over negentiende-eeuwse geschiedschrijving. Zo was zijn proefschrift conceptueler dan de meeste proefschriften in België, maar ging er uiteindelijk meer empirisch onderzoek aan vooraf dan bij een gemiddeld Nederlands proefschrift. Hij probeerde niet alleen feiten op een rij te zetten, maar deze ook allemaal bij elkaar te brengen in een theoretisch kader. Op die manier kwam in zijn eigen werk de gebruiken van Nederlandse en Belgische universiteiten samen.

Eigen onderzoek

Huistra's eigen historische onderzoek richt zich vooral op onderwerpen binnen de wetenschapsgeschiedenis. Ook zijn proefschrift over de Nederlandse geschiedbeoefening in de negentiende eeuw waarop hij in Leuven promoveerde, schaaft hij daaronder. Huistra merkt dat hij soms nog moet toelichten waarom hij de geschiedenis van de geschiedenis ook onder wetenschapsgeschiedenis schaaft: "De geschiedenis van de geschiedschrijving is iets dat mensen niet direct wetenschapsgeschiedenis noemen, maar voor mij is het dat wel, want voor mij zijn alle academische disciplines wetenschap."

Dat hij ook geïnteresseerd is in andere gebieden van de wetenschapsgeschiedenis bewees hij na zijn promotie. Hij solliciteerde voor een baan waarbij hij aan twee projecten zou meewerken. Een van die projecten ging over de geschiedenis van de negentiende-eeuwse anatomie. Hoewel dit onderwerp hem zeker interesseerde, vertelt hij ons dat hij hier nu nog maar weinig mee bezig is. Wat Huistra nu namelijk vooral bezighoudt, is het onderwerp van het tweede project waar hij in Leuven aan heeft bijgedragen, namelijk de geschiedenis van de onderzoeksfinanciering. Daarbij richt hij zich vooral op het effect van financiering op wetenschap. Zijn focus ligt vooral op het Nederland van na de Tweede Wereldoorlog. "Na de Tweede Wereldoorlog is in Nederland een financieringsinstituut opgericht, namelijk het NWO. Ik wil onderzoeken wat het gevolg is geweest van de introductie van dit soort sys-

temen voor de wetenschap die wij bedrijven. Hoe zijn wetenschappers andere vragen gaan stellen? Hoe zijn wetenschappers zich anders gaan gedragen en hoe zijn zij andere onderwerpen gaan bestuderen?"

Zo ziet Huistra hoe financiering een verschuiving in het onderzoek vanaf de Tweede Wereldoorlog heeft veroorzaakt. De instituties die wetenschap financieren, hanteren immers criteria waaraan een onderzoek moet voldoen om gefinancierd te worden. Een van die criteria is maatschappelijke relevantie. Huistra vertelt ons dat zeker de afgelopen decennia maatschappelijke relevantie een steeds belangrijker criterium van financieringsinstituties is geworden. Vaak wordt dit begrip vernauwd tot economische relevantie. Dit speelt al sinds de oprichting van het NWO. Wat maatschappelijk relevant, of liever gezegd: winstgevend is, lijkt hierdoor medebepaald te worden door grote bedrijven als Shell, Danone en Philips. Huistra toont zich een man van nuances, want ook hier wil hij een kanttekening bij plaatsen. Hoewel hij ziet hoe maatschappelijke relevantie steeds meer op economische relevantie begint te lijken, zegt hij dat in het geesteswetenschap-

pelijke onderzoek wel degelijk nog steeds plaats is voor onderzoek dat alleen of hoofdzakelijk wetenschappelijke relevantie heeft.

We vragen Huistra hoe hij de rol van financiering in de huidige wetenschappelijke wereld zou waarderen: bepalen geldstromen in de huidige maatschappij de wetenschap? Aan de ene kant geeft hij toe dat het pad van zijn eigen academische carrière deels bepaald is door de beschikbaarheid van betaalde posities. Of geld daadwerkelijk de richting van de huidige wetenschap bepaalt, wil hij daarentegen niet zo hard stellen. Hij antwoordt: “Bijvoorbeeld in de geschiedenis van ideeën zie je dat ideeën elkaar beïnvloeden. Op dat proces van beïnvloeden kun je met geld geen grip krijgen. Tegelijkertijd hebben in de praktijk de mensen die die ideeën bedenken wel geld en een werkplaats nodig. In de wetenschapsgeschiedenis zijn we soms geneigd dit te vergeten, we zien de grote filosofen als losstaande breinen. Alle omstandigheden van die breinen hebben wel degelijk invloed op die ideeën.” Huistra nuanceert: “Als we het hebben over trends in de wetenschappen is het niet zo dat die bepaald worden door de financieringsinstituten. Die springen bovenop trends. Dus in zekere zin bepalen wetenschappers nog steeds wetenschap. Geld heeft zeker invloed, maar is niet allesbepalend. Bovendien worden de aanvragen van wetenschappers beoordeeld door wetenschappers zelf.”

Waar de wetenschap nu vooral onder gebukt gaat, is volgens Huistra het opstellen van deze aanvragen. Met aanvragen kan geld worden binnengehaald waarmee werknemers van de universiteit hun onderwijsuren als het ware kunnen afkopen zodat ze tijd hebben om hun onderzoek te doen. De aanvragen moeten worden geschreven in de tijd die bij iemands aanstelling is aangewezen

als onderzoekstijd. Huistra vertelt ons dat negentig procent van de aanvragen afgewezen wordt. Er gaat dus veel tijd verloren met het schrijven van aanvragen die niet gehonoreerd worden: tijd die zowel niet in onderwijs als in onderzoek kan worden gestopt

Advies

Huistra is een docent met passie voor de werking van de universiteit. Dit blijkt uit zowel zijn onderzoek als zijn academische praktijk. Nu hij twee jaar terug is in Nederland en weer helemaal thuis is in de Nederlandse academische wereld heeft hij kunnen reflecteren op de verschillen tussen de academische wereld in België en in Nederland. “Mijn advies aan de Utrechtse studenten zou zijn om meer bronnenonderzoek te doen, maar wel onder enig voorbehoud. Ze moeten zich niet teveel blindstaren op het theoretische kader. Soms kun je best eerst onderzoek gaan doen en vervolgens pas over het theoretische kader na gaan denken. Dat zou ik er hier iets meer in willen brengen.” Huistra erkent dat het theoretisch kader zeker van belang is, vooral bij de bachelorscriptie in Utrecht. Hij zou toch graag zien dat de studenten eerst meer tijd aan onderzoek besteden en dat daar ook meer tijd voor wordt gegeven.

DE LIJN IN HET ZAND

Gaius Popilius Laenas tekent de lijn in het zand. Louis Lagrenée dit l'Ainé (1779). Wikimedia Commons.

PIM MÖHRING

In 168 v. Chr. liet Gaius Popilius Laenas een opmerkelijk staaltje diplomatie zien. Hij maakte onderdeel uit van een Romeins gezantschap dat naar koning Antiochus IV was gestuurd om een einde te maken aan diens belegering van Eleusis, nabij Alexandrië. Koning Antiochus wilde het gezantschap niet direct een antwoord geven, maar Laenas trok zijn stok en tekende een cirkel in het zand: hij eiste dat de koning een besluit zou nemen voordat hij uit de cirkel kwam. Pim Möhring (1991) onderzoekt hoe verschillende klassieke auteurs deze gebeurtenis hebben beschreven en welke motivaties achter die weergaves schuil gingen.

In 168 v. Chr. belegerde de Seleucidische koning Antiochus IV Epiphanes Eleusis, een voorstad van Alexandrië in Egypte. Tijdens de belegering verscheen een Romeins gezelschap onder leiding van Gaius Popilius Laenas, voor de koning en overhandigde Antiochus een boodschap van de Romeinse senaat. Na deze boodschap gelezen te hebben, gaf de koning aan dat hij met zijn vrienden en adviseurs wilde overleggen vóór hij een reactie gaf. Hierop trok Laenas met zijn stok rondom de koning een cirkel in het zand waarna Laenas hem mededeelde dat hij keuze moest hebben gemaakt voordat hij de cirkel was uitgestapt. Verbaasd besloot Antiochus na enkele momenten zich neer te leggen bij het verzoek van de Romeinse delegatie. Hij trok zijn troepen terug. Zo eindigde de Zesde Syrische Oorlog tussen de Seleuciden en de Ptolemaeën.

Bij de hoeveelheid waardering die de klassieke auteurs gaven aan Laenas' actie op de 'Dag van Eleusis', is een opmerkelijke verandering te zien. Zo schreef Polybius (200-118 v. Chr.), een tijdgenoot van Laenas, dat het gedrag van Laenas als 'beledigend en buitengewoon arrogant werd gezien'.¹ Een eeuw later schreef Cicero (106-43 v. Chr.) in de *Philippica*, een transcriptie van Cicero's speech in de senaat van 3 februari van het jaar 43 v. Chr., over Laenas: 'Hij deed het goed. Want hij bracht met hem de steun van de senaat, en de autoriteit van het Romeinse volk [...]'.² Polybius is dus negatief in zijn oordeel maar Cicero is juist positief. Wat kan hier de oorzaak van zijn? Om meer inzicht in dit verschil te krijgen zal in dit artikel Polybius bestudeerd worden aan de hand van zijn historische context; Cicero zal begrepen

worden met de framing-theorie van Benford en Snow.³ Om de ontwikkeling in de bronnen te verklaren is het noodzakelijk eerst de context rondom de Dag van Eleusis kort toe te lichten. Het ingrijpen van Laenas oogt op het eerste gezicht immers

Er bestaat een opmerkelijke ontwikkeling in de waardering van Gaius Popilius Laenas

als een diplomatiek-politieke reactie op een militaire ontwikkeling, namelijk de veroveringsdrang van koning Antiochus. Door de context van de Dag van Eleusis nader te bekijken, onder andere aan de hand van deskundige historici op het gebied van Romeins-Seleucidische interactie in de 2^e eeuw v. Chr. als Joseph Swain, Gwynn Morgan en Otto Mørkholm, kan de gebeurtenis die de bronnen beschrijven beter begrepen worden.

Aanloop naar de Dag van Eleusis

Nadat de Romeinse Republiek in de Tweede Punische Oorlog (218-201 v. Chr.) de Carthaagse generaal, Hannibal, eindelijk verslagen had, veroverde de Romeinse Republiek in ongeveer vijftig jaar het machtige Macedonië en Griekenland. Hierna lag de weg naar de Hellenistische rijken van het Oosten open. Al in 190 v. Chr. raakte Rome in conflict met het Hellenistische rijk der Seleuciden. De Romeinse generaal Lucius Cornelius Scipio versloeg samen met zijn beroemde broer Scipio Africanus de Seleucidische koning Antiochus III de Grote in de slag bij Magnesia in Klein-Azië. De overwinnaars verplichtte de koning om zijn jongste zoon,

1 Polybius, *Historiae*, XXIX.27.

2 Cicero, *Philippicae* 8.23.

3 R.D. Benford en D.A. Snow, 'Framing Processes and Social Movements. An Overview and Assessment', *Annual Reviews* 26 (2000) 612.

Antiochus, als gijzelaar af te staan. De jongen werd meegevoerd naar Rome en groeide daar op. Toen hij in 175 v. Chr. de Seleucidische troon besteeg als koning Antiochus IV had hij persoonlijk ervaren hoe Rome van een verafgelegen en relatief onbekende natie transformeerde tot de machtigste mogendheid van de mediterrane wereld en na Magnesia zelfs fungeerde als arbiter in de conflicten tussen de Hellenistische Rijken.

Hierdoor was het voor Antiochus, als koning van de Seleuciden, van groot belang dat hij een goede relatie onderhield met de Romeinse elite. Zijn verblijf in Rome als gijzelaar had hem goede relaties met de bestuurlijke elite opgeleverd, deze kwamen nu goed van pas. Maar ook voor Rome was het belangrijk om Antiochus te vriend te houden: Perseus, de koning van het Hellenistische Macedonische Rijk, veroorzaakte namelijk onrust en de senaat wilde voorkomen dat Antiochus zich bij hem aan zou sluiten. Uiteindelijk maakte Rome in 168 v. Chr. een einde aan de Derde Macedonische Oorlog op het slagveld van Pydna waar Perseus definitief werd verslagen. Terwijl er één Hellenistisch rijk voorgoed werd verslagen, bekoelde de relatie tussen de andere twee. Koning Antiochus IV viel het Ptolemaïsche Rijk binnen en begon hiermee de Zesde Syrische Oorlog. . Hoewel de Ptolemaëen, net als Antiochus, op vriendelijke voet stonden met de Romeinen besloot Antiochus toch om de arbitersrol van Rome te negeren. Hij trok Egypte binnen en begon na enige tijd met het belegeren van Eleusis, een voorstad van Alexandrië. De belegering verliep voorspoedig tot Laenas verscheen.

Gaius Popilius Laenas

Vóór Antiochus bij Eleusis aankwam was

Laenas al naar hem onderweg. Terwijl de Derde Macedonische Oorlog nog aan de gang was stuurde Rome hem namelijk al als gezant naar Egypte om te bemiddelen in de escalerende verstandhouding tussen Antiochus IV en de Ptolemaëen. Onderweg stopte hij in Rhodos, waar hij onaangekondigd en zonder opdracht van de senaat een bijzonder agressieve speech tegenover de bevolking hield. Uiteindelijk kwam het zo ver dat een medegezant moest ingrijpen om gezichtsverlies bij de senaat te voorkomen. Hierna vervolgde het gezantschap haar weg naar Antiochus. Eenmaal aangekomen in Eleusis speelde de passage met de lijn in het zand uit

In Rhodos houdt Laenas onaangekondigd een bijzonder agressieve speech

de inleiding zich af. Dat Laenas een boodschap overhandigde aan Antiochus en hierna een lijn om hen heen trok in het zand, daar zijn alle bronnen het over eens. Maar is het gedrag van Laenas nu te beschouwen als een negatieve handeling zoals Polybius dat ziet? Of juist positief zoals Cicero Laenas' handeling waardeert? Voordat we over Laenas' rol op de Dag van Eleusis kunnen spreken, is het nodig om te bekijken wat überhaupt de opdracht die aan het gezantschap was meegegeven inhield, en in hoeverre Laenas' handeling door die opdracht gestuurd werd Om dit te achterhalen is het van belang de historiografie rondom de Dag van Eleusis te bekijken.

De opdracht van Laenas

Historici als Gwynn Morgan en Otto Mørkholm zijn het erover eens dat Rome wel degelijk opdracht gaf aan de Romeinse gezanten om te bemiddelen in

het conflict. Rome gaf echter de opdracht eerst Antiochus en daarna pas Ptolemaeus te bezoeken. Beide zouden zich moeten bewegen tot vrede; degene die de oorlog zou voortzetten zou zich niet langer een bondgenoot van Rome mogen noemen.⁴ Volgens historicus Gwynn Morgan heeft het geen nut om te onderzoeken of Laenas bevoegd was om te handelen: volgens hem deed Laenas simpelweg wat de senaat van hem verlangde.⁵ Hoewel Morgan gelijk heeft dat de senaat een einde wilde maken aan het conflict tussen Antiochus IV en de Ptolemaeus, ben ik van mening dat de bevoegdheid van Laenas wel degelijk ter discussie moet staan: is de herinnering aan Eleusis gebaseerd op een mandaat van de senaat van Rome of het onwettmatig handelen van één Romein? Toen de opdracht aan Laenas en twee andere gezanten werd gegeven, was Perseus nog niet verslagen. Precies om deze reden zijn Laenas en de gezanten niet rechtstreeks naar Egypte gegaan, maar hebben ze een omweg gemaakt via Rhodos. Pas toen Perseus verslagen was, zijn de gezanten richting Egypte vertrokken. Dat het handelen van Laenas niet strookt met de opdracht betoogt ook historicus Otto Mørkholm. Hij is van mening dat de instructies voor Laenas geheim waren en dat hij de opdracht had te wachten met de interventie totdat het conflict in Macedonië voorbij was.⁶

Zo lijkt het erop dat Rome nooit van plan was om zich neutraal op te stellen tussen Antiochus en Ptolemaeus. Zodra Perseus verslagen was, kon Rome zich richten op het elimineren van de

Buste van Antiochus IV Epiphanes, nu tentoongesteld in het Altes Museum te Berlijn. Wikimedia Commons.

mogelijkheid dat Antiochus machtiger zou worden en een bedreiging zou gaan vormen voor Rome. De Republiek was erbij gebaat om het Hellenistische Oosten verdeeld te zien tussen twee rijken in plaats van één machtig Seleucidisch Rijk. Misschien had Laenas instructies ontvangen van de senaat om agressiever te handelen. De klassieke bronnen geven geen sluitend antwoord op dit vraagstuk. Wel rijmt het strenge en agressieve gedrag van Laenas tegenover Antiochus met zijn handelen in Rhodos. De politiek-diplomatieke context is nu uiteengezet, maar wat zegt dat over het verschil in waardering van Laenas door Polybius Cicero?

Polybius versus Cicero

Polybius en Cicero vergelijken lijkt in eerste instantie onlogisch; de eerste was een schrijver en de laatste een politicus. Desalniettemin is de vergelijking boeiend

4 Livius, *Ad Urbe Condita*, XLIV.19.

5 Gwynn Morgan, 'the Perils of Schematism- Polybius, Antiochus Epiphanes and the Day of Eleusis', *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 39 (1990) 1, 69.

6 Otto Mørkholm, *Antiochus IV of Syria* (Kopenhagen 1966) 91.

juist vanwege hun tegenovergestelde waardeoordelen over Laenas. Door beiden nader te bekijken kunnen we hun mogelijke beweegredenen proberen te achterhalen.

Polybius (200–118 v. Chr.) is een tijdgenoot van Laenas en Antiochus en is daarnaast vanwege zijn eigen cultuurhistorische achtergrond een bijzonder interessante bron. Hij was een prominent Grieks politicus tot hij na de slag bij Pydna als gijzelaar naar Rome gestuurd waar hij bevriend raakte met Scipio Aemelianus.⁷ Scipio groeide uit tot één van de prominentste Romeinen van de tweede eeuw voor Christus en de kans is dan ook zeker aanwezig dat Polybius contact heeft gehad met het genootschap van Laenas. Polybius was een man die zowel van buitenaf, als Griek, als van binnenuit, als vriend van Scipio, een uitzonderlijke blik had op de Romeinse wereld in deze periode.⁸

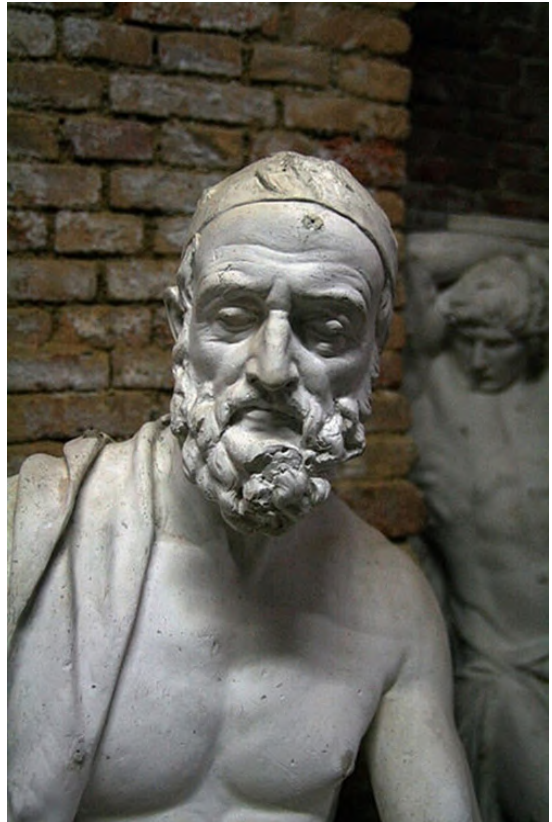
In Polybius' relaas over Eleusis komt een sterk waardeoordeel naar voren. Het gedrag van Laenas wordt omschreven als 'beledigend en buitengewoon arrogant'.⁹ Dit is een negatief waardeoordeel van Polybius. Zoals eerder uiteengezet strookte het gedrag van Laenas jegens Antiochus niet met de officiële opdracht van de senaat. Wellicht werd dit afkeurend aanschouwd door Romeinse leden van het gezantschap. We hebben bij de speech van Laenas in Rhodos ook al gezien dat een ander Romeins lid moest ingrijpen, omdat de insteek en houding van Laenas te agressief was.

Cicero (106–43 v. Chr.) leefde zo'n honderd jaar na Laenas en Antiochus. Hij werd met

7 Thomas F. Scanlon, *Greek Historiography* (Chichester 2015) 203.

8 Evelyn S. Shuckburgh, *The Histories of Polybius* (Cambridge 2012) xvii.

9 Polybius, *Historiae*, XXIX.

Buste van Polybius, nu opgeslagen in de wijnkelder van het Hofburg Paleis te Wenen. Wikimedia Commons.

name beroemd vanwege zijn retorische talenten en was in de senaat een van de belangrijkste politici in de eerste eeuw voor Christus. Toenemende onderlinge frictie met Marcus Antonius leidde ertoe dat Cicero hem met redevoeringen, genaamd de *Philippicae* aanviel.

Cicero is uitdrukkelijk positief over Laenas en vond niet alleen dat Laenas goed had gehandeld, maar zag hem zelfs

Cicero vergelijkt zichzelf met Laenas

als een voorbeeld van de gebruiken en waarden van de voorvaderen. Dit voorbeeld is het *mos maiorum*, de zeden van de voorouders.¹⁰ Cicero benadrukte de eigen

10 Claudia I. Arno, *How Romans Became Roman-*

Romeinse identiteit door hierop terug te grijpen. Opmerkelijk is dat Cicero deze waardering aan Laenas geeft en zo afwijkt van het oordeel van Polybius, terwijl hij zelf aangaf Polybius als betrouwbaar te zien.¹¹ Verklaring hiervoor zit hem in het feit dat Cicero een direct politiek doel had; het beschadigen van de reputatie van Marcus Antonius. De situatie rondom Eleusis en de interactie tussen Laenas en Antiochus was dus het perfecte scenario dat Cicero kon gebruiken om dat doel te bereiken.

Historia versus Memoria

Onderzoek naar verschillende waardeoordelen van auteurs in verschillende tijdsp periodes kan van grote toegevoegde waarde zijn voor het begrip van het collectieve herinneringsproces en de wijze waarop dit de vorming van de Romeinse identiteit beïnvloedde. De collectieve herinnering is de herinnering van een bepaalde groep. Deze moet begrepen worden vanuit een sociaal frame, bijvoorbeeld vanuit de familie, de stad of de natie.¹² Het grote verschil met individuele herinnering is dat de collectieve herinnering niet zomaar bewaard blijft: daar moet juist aan gewerkt worden. Dat werd in het antieke Rome gedaan door middel van festivals, monumenten, triomftochten én literatuur. Rome had bij uitstek een herinneringscultuur, een cultuur waarin het verleden een prominente rol had in het heden. In Rome was geschiedenis (historia) een hulpmiddel voor de herinneringen (memoria).¹³ Memoria is een doorlopend

proces van constructie en reconstructie.¹⁴ Ofwel: herinneringen zijn aan verandering onderhevig. Het is daarentegen wel belangrijk om hier te vermelden dat de Romeinse literatuur was geschreven door en voor de Romeinse elite. De herinneringen in de Romeinse literatuur vormen dus de weergave van een minderheid van Rome.

De ontwikkeling in de waardering van Laenas en de Romeinse identiteit

Hoe blijkt de interactie tussen historia en memoria in het werk van Polybius en Cicero over de Dag van Eleusis? Aan de ene kant put Polybius uit de communicatieve herinnering.¹⁵ Hij is de enige contemporaine bron en had de mogelijkheid om met ooggetuigen van Eleusis te spreken. Aan de andere kant staat Cicero die een eeuw later schrijft. Op die manier is de herinnering ontwikkeld van een communicatieve naar een collectieve herinnering. Er leven geen ooggetuigen van Eleusis meer en de herinnering is nu, doordat er geen correctie meer kan plaatsvinden, aan verandering onderhevig. Door de interactie tussen historia en memoria in Rome heeft Cicero, de vrijheid om herinneringen aan te passen en hun visie te geven op de wijze van waardering van die herinneringen.

Om te begrijpen op wat voor manier Cicero de herinneringen aan historische gebeurtenissen zoals de Dag van Eleusis naar zijn eigen hand zette, maak ik gebruik van de framing-theorie van Benford en Snow. Deze theorie is mijns inziens van grote toegevoegde waarde in het begrijpen

Creating Identity in an Expanding World (Proefschrift University of Michigan 2012) 20-21.

11 Cicero, *De Officiis*, II.113.

12 Aleida Assman, 'Transformations between History and Memory', *Social Research* 75 (2008) 1, 51.

13 Karl Galinsky, *Memory in Ancient Rome and Early Christianity* (Oxford 2016) 17. Alain M. Gowing, *Empire and Memory: the representation of the Roman Republic in imperial culture* (Cambridge

2005) 12.

14 Galinskysy, *Memory in Ancient Rome and Early Christianity*, 16.

15 Galinskysy, *Memory in Ancient Rome and Early Christianity*, 12.

Standbeeld van Cicero, Paleis van Justitie te Rome. Wikimedia Commons.

van het karakter en het verloop van sociale ontwikkelingen.¹⁶ Framing bestaat uit drie componenten. Ten eerste diagnostische framing: hierin wordt een probleem geschetst en een schuldige aangewezen. Ten tweede prognostische framing: hierin wordt een oplossing voor het probleem voorgesteld. Ten derde motiverende framing: dit is een actie-georiënteerd argument waarin het publiek wordt opgeroepen te handelen om de voorgestelde oplossing te behalen.

Cicero maakt gebruik van al deze drie framing-componenten en precies dit maakt dat zijn waardering van Laenas verschilt van die van Polybius. Voor wat betreft

diagnostische framing: Cicero noemt Laenas en Antiochus als tegenstanders. Laenas doet het goed en wordt door Cicero opgeworpen als een voorbeeld van de gebruiken en waarden van de voorvaders. Waar Laenas zich typisch Romeins gedraagt, gedraagt Antiochus zich juist niet-Romeins. Cicero stelt zich op gelijke hoogte als Laenas, een voorbeeldig Romein. Cicero's rivaal Antonius gedraagt zich, door geen gehoor te geven aan de bevelen van de senaat,

Laenas kreeg een voorbeeldfunctie in de Romeinse herinneringscultuur

net zo niet-Romeins als Antiochus.¹⁷ De prognostische framing uit zich in het probleem: het gedrag van Antonius, en de oplossing: e dat de senatoren zich achter Cicero moeten scharen en Antonius moeten laten vallen.. Bij de motiverende framing doet Cicero een beroep op het eergevoel van de senatoren én de zede van de voorouders, zo wordt de senaat gemotiveerd om Cicero te steunen. Cicero maakte vaker gebruik van voorbeelden uit het verleden om zijn punt te maken.¹⁸ Hoe opmerkelijker de voorbeelden, hoe beter de luisteraars de rede zouden herinneren. De orator moest dus talent hebben voor het oproepen van een herinnering door een bepaald specifiek voorbeeld zoals een tekening of een woord.¹⁹ Wellicht was het noemen van de 'lijn in het zand' al voldoende voor Romeinse luisteraars om te weten over wie het ging.

Romanitas en de pragmatische herinnering aan de Dag van Eleusis

Met zijn framing probeerde Cicero

17 Rhiannon Ysabel-Marie Orizaga, *Self-Presentation and Identity in the Roman Empire*, ca. 30 BCE to 225 CE (Proefschrift Portland State University 2013) 1.

18 Galinsky, *Memory in Ancient Rome and Early Christianity*, 18.

19 Ibidem, 17.

16 Benford en Snow, 'Framing Processes and Social Movements. An Overview and Assessment', 612.

de memoria te beïnvloeden om zo in overeenstemming te komen met zijn eigen standpunt en verlangens. Hier was Cicero niet alleen in: heel veel Romeinse schrijvers deden dit. Vanaf de 2e eeuw voor Christus kwam Rome direct in aanraking met de Griekse wereld en dat liet sporen na in de manier waarop de Romeinen tegen zichzelf aankeken. Zij begonnen steeds meer de eigen Romeinse identiteit te benadrukken.²⁰ Dit streven naar Romeins-zijn noemden zij Romanitas. Het was meer dan alleen de voorouders gedenken; men moest altijd trachten de illustere voorouders van zijn familie te imiteren.²¹ Een goede Romein zijn betekende dat men op actieve wijze de voorouders moest herinneren.²² Of dit op een correcte manier gebeurde werd niet door de Romein in kwestie bepaald, maar door zijn omgeving. Zo blijkt dat Romeins zijn veel meer was dan alleen het Romeins burgerschap bezitten.²³

Voldeed Laenas' handelen aan het ideaal van Romanitas? Zijn handelen was niet legaal, maar uiteindelijk maakte dit voor Romeinen niet uit. Zo schrijft Swain dat het handelen van Laenas niet strookte met de bedoelingen van de senaat toen ze hem de opdracht gaven, maar desalniettemin was het succesvol en dus waren de Romeinen er trots op. Wat Swain schrijft is treffend voor het pragmatische karakter van Rome. De actie van Laenas had een succesvolle afloop voor Rome. Dat maakte het geschikt om te

pronken met Romeinse standvastigheid en daadkracht, precies dit is waarom Cicero gebruik maakte van de Dag van Eleusis in zijn framing.

Conclusie

Het blijkt dus duidelijk hoe er een omslag van negatieve naar positieve waardering van Laenas plaatsvindt. Dit toont het pragmatische karakter van Romeinse identiteitsvorming. Historisch gezien is het interessant dat het handelen van Laenas niet overeenkomt met de opdracht van de senaat maar nog interessanter is het dat dit voor de Romeinen simpelweg niet uitmaakte. Alleen de herinnering aan Romeins succes telt nog en het negatieve aspect van Laenas' handelen wordt selectief vergeten. In een periode waarin Rome onder steeds meer Griekse invloed kwam te staan, is te zien dat de Romeinse elite naar haar eigen identiteit ging kijken en deze meer ging benadrukken.²⁴ Hiervoor waren rolmodellen nodig, Romeinen die fungeerden als 'voorbeeld-Romeinen', die in hun handelen alle traditionele waarden van Rome lieten zien. Zo werd Laenas uiteindelijk de belichaming van de 'gebruiken en waarden van onze voorouders'.²⁵

Pim Möhring (26) studeerde Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en volgt momenteel het eerste jaar van de Research Master Ancient Studies. Voor zijn bachelor-scriptie deed hij onderzoek naar identiteitsvorming in de Romeinse Republiek en hij is bezig zich hierin verder te specialiseren in zijn Researchmaster.

20 Erich S. Gruen, *Culture and National Identity in Republican Rome* (London 1993) 1. .

21 Orizaga, 'Self-Presentation and Identity in the Roman Empire, ca. 30 BCE to 225 CE', 1.

22 Catherine Baroin, 'Remembering one's Ancestors, Following in their Footsteps, being like them', in: Véronique Dasen en Thomas Späth (red.), *Children, Memory, and Family Identity in Roman Culture* (Oxford 2010) 10.

23 Edwin M. Beyens, *A Sacred People: Roman Identity in the Age of Augustus*, 3-7.

24 Gruen, *Culture and National Identity in Republican Rome*, 1.

25 Cicero, *Philippicae*, 8.23.

DE MINOR: HET UTRECHTSE MODEL

LEEN DORSMAN

Waar een onderwijsdirecteur blij van wordt zijn discussies door studenten over het onderwijs. Daarom las ik met genoegen in de laatste Aanzet van de vorige jaargang het stuk 'De minor centraal' van Martijn van der Meer, waarin de voors en tegens van een verplichte minor tegen elkaar werden afgewogen. Graag wil ik een paar zaken verduidelijken en een enkele correctie aanbrengen.

Eerst maar even terug naar het begin. Het debat over de verplichte minor gaat terug naar een besluit van de faculteit geesteswetenschappen zo'n zes jaar geleden om de opleidingen te programmeren in pakketten. Daar waren verschillende redenen voor: financiële, organisatorische en inhoudelijke. De eerste twee zijn van belang, maar niet zo interessant. De inhoudelijke reden was dat met het werken met pakketten meer samenhang gebracht kon worden in de verschillende studieprogramma's. Ik was en ben daar nog steeds erg blij mee. Tot dan toe was het onderwijs aan de Utrechtse geschiedenisopleiding lang niet slecht, maar er bestond al jaren het gevoel dat het een mooie stapeling van cursussen was waarbij de samenhang vaak ontbrak. "Opleiding" is meer dan een (overigens goed gedoceerde) reeks cursussen.

In deze discussie werd ook de vraag betrokken hoeveel vrije ruimte er nodig zou moeten zijn

Drift 6: het gebouw van het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis, uu.nl

om studenten enerzijds zelf keuzes te laten maken en toch dat idee van samenhangende opleiding gestalte te geven. Het aantal van vier cursussen profileringsruimte (30 EC) werd vastgesteld als absoluut minimum. Géén verplichte minor zou echter betekenen dat een

"Opleiding" is meer dan een (overigens goed gedoceerde) reeks cursussen.

student 60 EC aan vrije keuzevakken zou hebben: eenderde van het hele programma van 180 EC! Er is uiteraard discussie over mogelijk, maar ikzelf vind dat teveel. Wij pretenderen een geschiedenisprogramma te bieden, maar over eenderde van het programma hebben wij geen zeggenschap. Met andere woorden: ik was blij met de beslissing de verplichte GW-minor in te voeren.

Daar komt bij dat een minor niet uit zomaar "cursussen" bestaat, maar eveneens in pakketvorm wordt aangeboden zodat er samenhang ontstaat. Ook is er weldegelijk sprake van keuze: de faculteit Geesteswetenschappen alleen al biedt 57 verschillende minoren aan. De minorkeuze is voor studenten tevens een

aansporing om goed na te denken over hun profilering: specialiseren zij zich en zoeken ze een minor in het verlengde van hun verdiepingspakket of willen zij zich juist verbreden via het minoraanbod?

De afspraak met de faculteit was dat de hele nieuwe opzet met verdiepingspakketten en minoren na drie jaar zou worden geëvalueerd. Er zou dan ook worden gekeken naar de bezettingsgraad van zowel pakketten en minoren, om te voorkomen dat het stelsel te duur zou worden. In de afweging van wat moest blijven en wat niet speelden twee elementen een rol. In de eerste plaats was er opnieuw de vraag naar de minorverplichting en in de tweede plaats naar een evenwichtig aanbod: sommige thema's horen nu eenmaal thuis in een fatsoenlijk geesteswetenschappelijk aanbod ook al trekken zij weinig studenten. In onderling overleg met de onderwijsdirecteuren werd besloten om de faculteitsbrede verplichting los te laten en dat in handen te geven van de departementen. De uitkomst was dat twee departementen de verplichte minor handhaafden: GKG en Filosofie en Religie. GKG is dus niet het enige departement. Voor de minoren die werden afgeschaft zijn overgangsregelingen getroffen (zoals altijd als het programma wijzigt, dat is een terechte eis van de Examencommissie).

Bij de keuze de minorverplichting te handhaven golden dezelfde argumenten zoals hierboven beschreven bij de invoering van het nieuwe programma. Daarbij komt dat, zoals Martijn van Meer terecht stelt, er in overleg met de Examencommissie mogelijkheden zijn om de minorverplichting anders in te richten (onderwijs in het buitenland of een minor aan een andere universiteit, maar niet zoals in het stuk wordt gemeld: stages).

Het artikel eindigt met de constatering dat er voortdurend debatten zijn in en over het

onderwijs en dat geldt zeker voor het hoger onderwijs. Dat laat overigens zien dat het onderwijs serieus wordt genomen, al zou je soms wel enige rust op dit front willen. En ja, de uitkomst van deze debatten raakt vaak direct de dagelijkse praktijk van de student. Dat geldt ook voor het minorendebbat. De vraag die dan gesteld wordt, is of de keuze niet aan de student moet worden gelaten. Ja en nee. Ergens moet een knoop worden doorgehakt en ik ben van mening dat er nog wel degelijk keuzevrijheid is voor de student: het aantal minoren is eindeloos en er blijft 30 EC profileringsruimte over.

PLEIDOOI VOOR EEN STUDENTENBEWEGING

BART HOLSTEIJN

Ook dit jaar heeft de Universiteit Utrecht weer te maken met bezuinigen. Zoals Marin Kuijt deze maand in zijn column schreef [1], krijgt het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis een budgetvermindering van vijfhonderdduizend euro voor de kiezen. Voor ons relatief kleine departement is een dergelijk bedrag niet mals en de bezuinigingsmaatregelen zullen voelbare gevolgen hebben voor het onderwijs. Volgens Kuijt is zelfs voorgesteld om bij alle vakken het tweede werkcollege te schrappen. De bezuiniging past bij de neoliberale visie die de afgelopen jaren het onderwijsbeleid heeft gedomineerd. De primaire oorzaak van de bezuinigingen is namelijk de budgetberekening die de overheid baseert op de lage groei van het aantal studenten een aantal jaar geleden [2].

Discussie over de gevolgen van het onderwijsbeleid voor de geesteswetenschappen is niet nieuw, maar zolang een oplossing nog niet in zicht is, moeten we het debat levend houden. Niet alleen in onze, in de praktijk vrij wankel academische ivoren torens moet het debat gevoerd worden, maar ook het grote publiek moet erbij betrokken worden. Bij hen ligt immers in een democratisch land als het onze de bron van het mandaat voor het onderwijs.

In de dominante onderwijsvisie speelt ‘rendementsdenken’ een sleutelrol. Kennis staat daarbij in het teken van economische groei: we schatten de wenselijkheid van bepaalde diploma’s in op basis van hun verdienkracht. Toegepaste beroepen, zoals programmeur, ingenieur en scheikundige worden gelauwerd omdat ze bijdragen aan de groei van de economie en er vraag naar is vanuit het bedrijfsleven. Tegelijkertijd

Concurrentie betekent in de praktijk dat de aantallen studenten sneller groeien dan de hoeveelheid geld voor onderwijs

is er een zekere neerbuigendheid tegenover de Sociale wetenschappen en de Geesteswetenschappen[3]. Die worden regelmatig afgeserveerd als nutteloos of als ‘pretstudies’. Wanneer het nodig is om te bezuinigen, trekken de laatstgenoemde faculteiten daarom meestal aan het kortste eind.

Een ander gevolg van de neoliberale visie op onderwijs is de manier waarop universiteiten fondsen ontvangen van de regering. De universiteiten krijgen naast een vast bedrag ook geld voor de hoeveelheid nieuwe studenten en geleverde diploma’s. De

rijksbijdrage neemt echter nauwelijks toe, waardoor universiteiten die de meeste studenten trekken en de meeste diploma's leveren, een groter aandeel van het budget voor universitair onderwijs krijgen. [4] Deze concurrentie betekent in de praktijk dat de aantallen studenten sneller groeien dan de hoeveelheid geld voor onderwijs. De wedloop om studenten leidt dus tot tekorten op de begroting. Dit is extra problematisch voor de geesteswetenschappen omdat zij in al een kleinere 'pot' hebben om te verdelen.

Toch valt er een hoop te zeggen voor het belang van de geesteswetenschappen. Zeker nu westerse maatschappijen diep verdeeld zijn over thema's als migratie en identiteit hebben we behoefte aan goed opgeleide, kritische burgers die in staat zijn om te gaan met lastige vragen over wat het betekent om mens te zijn en hoe mensen met elkaar omgaan. Dat biedt ook een antwoord op het impliciete vooruitgangdenken dat in het onderwijsbeleid besloten ligt: niet alle maatschappelijke problemen kunnen worden opgelost met technische vooruitgang. De waarde van een opleiding is daarom niet alleen dat wat de markt ervoor biedt.

Willen we onze studies serieus nemen, dan mag er niet zoveel bezuinigd worden op onderwijs. De voorgestelde bezuiniging bij het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis zou ernstig ten koste gaan van de kwaliteit van ons onderwijs. Hebben wij de twee werkcolleges in de week soms niet nodig? Een verdere vermindering van de studielast zou bijdragen aan het al bestaande imago van de geesteswetenschappen als 'pretstudies'. Wie toegeeft en een college schrapt, loopt het gevaar de studie ook daadwerkelijk tot een pretpakket te reduceren. Het

huidige financieringsmodel dreigt de geesteswetenschappen in een vicieuze cirkel van kwaliteitsverlies te storten.

Een aantal jaar geleden leidden forse bezuinigingen (op de geesteswetenschappen) aan de Universiteit van Amsterdam nog tot massale studentenprotesten, die culmineerden in de bezetting van het Maagdenhuis. Ook op andere plekken in het land volgden studenten en docenten het Amsterdamse voorbeeld. Zo werd er in Utrecht een serie

Niet alle maatschappelijke problemen kunnen worden opgelost met technische vooruitgang

grootschalige bijeenkomsten van de Nieuwe Universiteit georganiseerd. De beweging had enig succes, met name in Amsterdam waar een deel van het college van bestuur opstapte en er een commissie werd ingesteld om studenten en docenten meer inspraak te geven.

Inmiddels is het verzet alweer aardig gedoofd. Studenten lijken zich in de laatste maanden weinig te bekommeren om het lot van hun studies en de staat van de universiteit, ondanks het feit dat het nieuw kabinet een doorzetting en zelfs intensivering van het eerdere beleid voorstaat. Oprispingen komen voornamelijk bij de UvA vandaan, zo schreven vier Amsterdamse academici op 18 oktober j.l. een stuk in het NRC waarin ze pleiten voor een universiteit die los staat van de markt en staat, en waar kennis belangrijker is dan rendement [5]. Maar in Utrecht ontbreekt het voorlopig aan initiatieven.

Het is tijd voor de studentenbeweging om uit de as te herrijzen. Om de desinvestering van het geesteswetenschappelijk onderwijs tegen te gaan moeten we het financieringsmodel van het universitaire onderwijs aanklagen. Maar misschien nog wel belangrijker is dat geesteswetenschappers (in spé) respect en waardering moeten afdwingen voor hun vakgebied. We mogen niet toestaan dat onze studies worden uitgekleed en weggezet als pretstudies. Het is aan ons om het publiek, met petitie's, bijeenkomsten, demonstraties en andere middelen die voorhanden liggen, te overtuigen van de maatschappelijke waarde van de geesteswetenschappen.

[1] Marin Kuijt, 'Spoken,' Aanzet (14 november 2017), <https://aanzet.wordpress.com/2017/11/14/spoken/>.

[2] Annelies Waterlander, Xander Bronkhorst, 'Minder studenten: alfa's en gammas op de rem,' DUB (4 oktober 2017), <https://www.dub.uu.nl/nl/nieuws/minder-studenten-alfa%E2%80%99s-en-gamma%E2%80%99s-op-de-rem>.

[3] Joost de Bloois, Yolande Jansen, Jan Overwijk, 'Dit regeerakkoord ondermijnt de universiteit als kritische vrijplaats,' NRC, 18 oktober 2017.

[4] Jos de Jonge, 'Inkomsten en prestaties Nederlandse universiteiten,' Rathenau instituut (14 juni 2017), <https://www.rathenau.nl/nl/page/inkomsten-en-prestaties-nederlandse-universiteiten-onderwijs>; Jasper Been, 'Meer geld en docenten? Universiteiten moeten ook bij zichzelf te rade gaan,' NRC, 27 oktober 2017.

[5] De Bloois, Jansen, Overwijk, 'Dit regeerakkoord'.

DE PARADOX VAN GIRO 555

Giro 555 poster voor Honger in de Hoorn van Afrika (2011)

FREEK DIJKSTRA

Historisch bronnenonderzoek kan eeuwenoude platen en portretten bevatten, maar ook afbeeldingen uit een recenter verleden. Zo zijn de oproepen van Giro 555 voor hulp bij het bestrijden van hongersnoden in ontwikkelingslanden eenieder bekend. In deze Beeldspraak bestudeert Freek Dijkstra daarom hoe Giro 555 hongersnoden in Afrika presenteert en hoe de westerse visie op hongersnoden invloed heeft op de foto's van Giro 555.

In het westers academisch denken zijn twee grote stromingen aangaande hongersnoden te onderscheiden. Allereerst het naturalistische determinisme van Thomas Malthus, bekend als de Malthusian Trap. Aan de hand van zijn observatie van konijnenpopulaties, concludeerde Malthus dat een gegeven landoppervlakte slechts een beperkte bevolkingsgroei kan onderhouden. Op basis hiervan stelde hij een schema op, waarbij hij aannam dat hongersnood een onontkoombaar gegeven was. Het bevechten van hongersnoden zou daarom het lijden van de hongerigen alleen maar uitstellen of

verlengen. Deze visie is van invloed geweest op de manier waarop de Britse overheid in 1845 omging met het uitbreken van de Great Famine in Ierland.

Binnen de westerse beeldcultuur wordt de Pietà direct herkend als icoon van menselijk lijden.

Historische ironie wil dat deze malthusian trap als theorie alleen betrekking had op samenlevingen van vóór zijn eigen

Oproep tot steun van Giro 555

Giro 555 campagne Help Slachtoffers Hongersnood (2017)

tijd. Tijdens Malthus' leven verhoogden verbeterde landbouwtechnieken de oogst per vierkante meter en in de vroege twintigste eeuw groeide deze opbrengst nog eens dramatisch door het gebruik van kunstmest.

Halverwege de twintigste eeuw kwam daar de toepassing van genetische modificatie bij. Op basis van deze ontwikkelingen kon Amartya Sen in de late twintigste eeuw stellen dat hongersnood geen natuurlijk, maar

De mensen staan bloot aan dit geweld, machteloos en schreeuwend om hulp.

een cultureel fenomeen is. De oorzaak van hongersnood lag volgens Sen bij verdeling, niet bij de daadwerkelijke grootte van de voedselvoorraad. Zo hebben elites vaak nog wel te eten als de armste bevolkingslaag al aan hongersnood lijdt. Sens visie vertegenwoordigt de hedendaagse academische consensus.

Hoe zijn deze historische denkscholen terug te vinden in de beeldcultuur van Giro 555 en hoe helpt dit ons om Giro 555 beter te begrijpen? De Pietà verschaft hierin duidelijkheid. Dit christelijke beeldmotief, oorspronkelijk Maria met een stervende Christus in haar armen, kent een lange geschiedenis van

Migrant Mother

er, Dorothea Lange (1936)
Wikimedia Commons.

Droogte in Afrika, Pixabay rechtenvrij

Giro 555 poster voor Honger in de Hoorn van Afrika (2011)

appropriatie en groot cultureel kapitaal. Binnen de westerse beeldcultuur heeft de Pietà een direct effect van herkenning als icoon van menselijk lijden. De focus ligt op Maria, wier machteloze lijden in één beeld wordt samengebracht met de oorzaak van haar lijden. Een historisch voorbeeld van toepassing van dit motief is de Migrant Mother van Dorothea Lange. Binnen fotografie zijn dode kinderen echter vaak geen onderdeel van de Pietà, aangezien dit als te schokkend wordt ervaren.

Het is echter fout om aan te nemen dat de Pietà in de beeldcultuur van Giro 555 het hoofdonderwerp is. De Pietà fungeert in

de foto's van Giro 555 als een communicatief middel: een motief waarmee een verhaal wordt verteld. De onmiddellijke impact van

Het bestaan van Giro 555 is gegrond op de aanname dat een hongersnood kan en moet worden

het motief trekt de kijker naar de afbeelding en dient in de eerste plaats ter identificatie met de afgebeelde persoon. Ook wordt de urgentie van de situatie duidelijk met het afbeelden van een vermoedelijk stervend kind. De omgeving van de Pietà toont de reden van het lijden: droge, barre vlaktes en dode dieren zijn de enige oorzaken van

de hongersnood, natuurlijk van aard, die aan de kijker worden gegeven. De mensen staan bloot aan dit geweld, machteloos en schreeuwend om hulp. Dit beeld sluit aan bij de malthusiaanse visie op hongersnood.

Hier worden we geconfronteerd met een paradox in de campagnes van Giro 555. Het bestaan van Giro 555 is immers gegrond op de aanname dat een hongersnood kan en moet worden bestreden. Hier kan een duidelijke link met het eerdergenoemde gedachtegoed van Sen worden gelegd. Tegelijkertijd sluit de manier waarop hongersnoden worden verklaard aan de hand van de natuurlijke omgeving van de Pietà aan op Malthus' naturalistische determinisme. Door alleen het punt te maken dat een hongersnood kan en moet worden verholpen, zonder te benadrukken dat het primair een kwestie van welvaartsverdeling is, behandelt Giro 555 dus alleen de symptomen en niet de daadwerkelijke oorzaken van hongersnoden.

Giro 555 behandelt dus alleen de symptomen en niet de oorzaken van hongersnoden.

Nu komt een heviger tegenstrijdigheid in het spel. Giro 555 kan namelijk alleen bestaan binnen een systeem waarin de structurele scheve verhouding in welvaartsverdeling aan de orde is. De organisatie is nodig als demping van de defecten van het globale economische systeem dat deze armoede heeft genereerd. Giro 555 maakt dus deel uit van het in stand houden van de mondiale welvaartsverdeling waarin de Global North vele malen rijker is dan de Global South. Dit gegeven als oorzaak van het ontstaan

van hongersnoden in Afrika wordt in de beeldcultuur van Giro 555 gedepolitiseerd. Michael Watts stelt daarom dat het Westen de morele taak van het voorkomen van hongersnoden in retorische en academische zin op zich heeft genomen, maar dat deze hongersnoden nog steeds voorkomen in de mondiale periferie ondanks het bestaan van het grootste voedseloverschot in de geschiedenis van de mensheid.

Giro 555 heeft dus enkel een moreel appèl tot haar beschikking. De organisatie benoemt met haar beeldcultuur niet de lange termijnproblematiek en oplossingen van hongersnoden, maar focust slechts op het ogenblikkelijke hongerslijden en de snelle oplossingen die dit kunnen verhelpen. Toch heeft ze als doel 'honger de wereld uit te helpen'. Hoewel ik van mening ben dat de mensen die zich inzetten voor de geldinzameling tegen hongersnoden zeker geloven in het werk dat ze doen, is verandering noodzakelijk. Dit is te zien in de opbrengsten van Giro 555 na hun oproepen, die sinds de jaren tachtig sterke schommelingen doormaken. De visuele presentatie van hongersnoden dient daarom te worden veranderd: tot dan blijven de afbeeldingen van Giro 555 slechts lege oproepen tot liefdadigheid, leidend tot toenemend cynisme onder het publiek over het bestrijden van hongersnoden.

KNIR

KONINKLIJK
NEDERLANDS
INSTITUUT
ROME

Cursusaanbod

2017 - 2018

MASTERCLASS

**Lodi Nauta on
Early Modern Philosophy**

12 - 19 MAART 2018

SEMINAR

**Archaeology of
Myth and Legend**

9 - 23 APRIL 2018

SEMINAR

**Multitalents:
Bernini**

30 APRIL - 14 MEI 2018

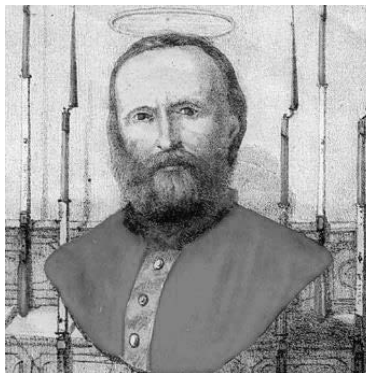
MASTERCLASS

**Frits van Oostrom over
Werken in de
(Geestes)wetenschap**

11 - 19 JUNI 2018

SEMINAR

**Larger than Life
Saints and Heroes in
Modern Rome**

19 JUNI - 2 JULI 2018

SEMINAR

**Roma Caput Mundi
World Heritage in Rome**

2 - 16 JULI 2018

GRUWELIJK EN WAAR

JEANET BENSCHOP

Timothy Snyders *Bloedlanden: Europa tussen Hitler en Stalin*, verschenen in 2010, begint met de volgende woorden: "Now we will live!" This is what the hungry boy liked to say, as he walked along the quiet roadside, or through the empty fields. But the food that he saw was only in his imagination." Snyder heeft het hier over de Oekraïense hongersnood van 1933. Josef Stalin liet in de jaren 1932 en 1933 opzettelijk honderdduizenden mensen verhongeren en rijkere boeren, Koelakken, deporteren. Dat is maar een van de gruwelijkheden die zich afspeelden onder Stalins regime tussen 1930 en 1945. Snyder, die vijf Europese talen spreekt en er tien kan lezen, heeft zich voor dit boek verdiept in de persoonlijke belevenissen van mensen in de Bloedlanden, een gebied dat zich uitstrekt van Berlijn tot Moskou, waar Polen, Oekraïne, de Baltische regio en Wit-Rusland onder vallen. Velen in deze Bloedlanden werden het slachtoffer van de regimes van Hitler en Stalin en ze waren geen slachtoffers van oorlogsgeweld, maar van beleidsvoering.

Snyder gaat niet alleen in op persoonlijke belevenissen, hij geeft ook een overzicht van verschillende ontwikkelingen die plaatsvonden in de Bloedlanden in de twintigste eeuw en plaatst deze in een historisch perspectief.

Wat sterk doorschijnt in dit werk van de Amerikaanse historicus en Yale professor is dat hij zich niet slechts concentreert op de grote ontwikkelingen en gebeurtenissen in een bepaald gebied, maar dat hij onpersoonlijke ontwikkelingen en gebeurtenissen persoonlijk maakt. Snyder plaatst met *Bloedlanden* de gebeurtenissen tussen 1930 en 1945 in historische context en blijft door zijn hele werk heen ons eraan herinneren dat achter alle slachtoffertallen individuele mensen staan.

Vernieuwend is dat Snyder een relatief onbesproken deel van Europa en van de regimes van Stalin en Hitler bespreekt in *Bloedlanden*. Wel komen ook bekende onderwerpen als het Molotov-Ribbentropact en de Holocaust terug, maar vanuit een nieuw perspectief. Dat hij erin geslaagd is nieuw licht op bekende en onbekendere geschiedenis te werpen in *Bloedlanden*, blijkt uit de vele prijzen die het werk van Snyder gewonnen heeft. Bijzonder noemenswaardige prijzen zijn de Hannah Arendt prijs, de Leipzig Book

Prize for European Understanding en de literatuurprijs van de American Academy of Arts and Letters. Voor andere werken, waaronder *The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569-1999* (2003), *Thinking the Twentieth Century* (2011) en *Zwarte aarde: geschiedenis van de Holocaust* (2015) ontving hij ook verschillende prijzen.

Ondanks dat Snyder de gruwelijkheden beschrijft die onder de regimes van Hitler en Stalin zo'n veertien miljoen mensen het leven kostten, eindigt hij toch met een hoopvolle, maar ook ernstige, noot: "The Nazi and Soviet regimes turned people into numbers, [...] It is for us humanists to turn the numbers back into people. If we cannot do that, then Hitler and Stalin have shaped not only our world, but our humanity." Naast een hoopvolle en ernstige noot, is dit ook een sombere. Logisch, als je het boek leest. Verwacht niet dat dit boek je vertrouwen in de mensheid verbetert; het is een boek vol herinneringen aan de duistere kant van onze geschiedenis, de duistere kant van ons mensen. Toch is het goed dit boek te lezen, juist om zo te beseffen dat we de donkere kant van ons bestaan niet de menselijke kant moeten laten overschaduwen.

TIMOTHY SNYDER

Bloedlanden: Europa tussen Hitler en Stalin (Amsterdam 2012)

639 pagina's €25,-

ISBN: 978 90 263 2536 6.

KANTTEKENINGEN

BAS HELLINGS

In 1944 trok het Rode Leger door Oost-Europa naar Berlijn om daar Nazi-Duitsland te verslaan. De door de Sovjets veroverde gebieden werden als satellietstaten ingelijfd door het communistische systeem. In 1949 sprak Winston Churchill over een IJzeren Gordijn dat 'van Stettin aan de Oostzee tot Triëst aan de Adriatische Zee' neergelaten werd, als metafoor om de nieuwe situatie in Europa te beschrijven. Een IJzeren Gordijn is een metalen scheidingswand tussen het podium en de zaal in een theater, die als veiligheidsmaatregel tegen de verspreiding van brand dient. Historica en journaliste Anne Applebaum beschrijft in haar gelijknamige boek hoe het IJzeren Gordijn Oost- en West-Europa scheidde.

Applebaum is een gerenommeerd historica. Voor haar eerder verschenen boek *Goelag* ontving zij de prestigieuze Pulitzer Prijs. Ze schrijft voor verschillende Engelse en Amerikaanse kranten, is verbonden aan de London School of Economics en betrokken bij meerdere denktanks. Ze zet zich in verschillende projecten in voor de bevordering van het maatschappelijk middenveld en tegen de verspreiding van propaganda. Applebaums werk concentreert zich voornamelijk op Oost-Europa. Ze leest Pools en Russisch en woont met haar gezin in Polen.

Voor haar onderzoek heeft Applebaum zich geconcentreerd op Oost-Duitsland, Polen en Hongarije. Naast archiefonderzoek in deze landen heeft ze ook mensen geïnterviewd over de onderzochte periode. Dit geeft een goed beeld van de ervaringen van gewone Oost-Europeanen in deze tijd. Ze maakt het punt dat Oost-Europa een politieke definitie is. Het bestaat uit acht zeer verschillende Europese landen met een eigen cultuur, eigen politieke tradities en een eigen economische structuur. Pas door de komst van de communisten werd het een blok.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel bespreekt de periode tussen de bevrijding van Oost-Europa en de stabilisering van de nieuwe communistische regimes. Tijdens de oorlog hadden de Sovjets Oost-Europese communisten opgeleid in Moskou. Nadat hun thuislanden bevrijd waren, hadden zij de taak om net als in de Sovjet-Unie de maatschappelijke middenvelden te vernietigen en parallel aan de staat structuren zoals een Politbureau en een centraal comité op te richten. Het einddoel was een maatschappij waarin alles binnen de staat, niets buiten de staat en niets tegen de staat was. Dit deel van het boek gaat ook in op de gevolgen van de Tweede

Wereldoorlog op de verschillende landen. Voor de oorlog waren dit zeer diverse gebieden, door etnische zuiveringen na de oorlog kwam dit ten einde. Het eerste deel van het boek las vlot en bood inzicht in de werking van het communistische systeem.

Vervolgens beschrijft het tweede deel de hoogtijdagen van het communisme in de Oost-Europese landen. Applebaum beschrijft hoe de architectuur, de stedenbouw, de economie, kunst en cultuur allemaal op basis van het socialisme moesten werken. Wie hier niet aan meedeed werd door de staat vervolgd of sloeg zelf op de vlucht. Opvallend is dat de problemen waar het communistische systeem in 1989 aan ten onder ging, zoals de vastlopende planeconomie en het statische politieke systeem, al vanaf het begin aanwezig waren. Verder beschrijft dit deel hoe Oost-Europeanen zich passief tegen de inlijving verzetten door moppen te tappen. Het laatste hoofdstuk van dit deel beschrijft de opstanden in Berlijn in 1953 en Hongarije in 1953. Deze twee belangrijke gebeurtenissen worden echter maar kort beschreven, hetzelfde geldt voor andere belangrijke gebeurtenissen zoals de Blokkade van Berlijn.

Applebaum stelt dat het opnieuw oprichten van het maatschappelijk middenveld de grootste uitdaging voor Oost-Europa is. Dit doet zij uitgebreid en overtuigend, hoewel de cruciale context van de Koude Oorlog wel meer uitgewerkt had mogen worden. Dat bezien is het IJzeren Gordijn een vlotte geschiedschrijving die goed laat zien wat er gebeurt als zo'n maatschappelijk middenveld wegvalt.

ANNE APPLEBAUM

IJzeren Gordijn. De inlijving van Oost-Europa, 1944-1956
(Amsterdam 2013)

549 pagina's, €34,95

ISBN 9789026326301

ANCIENT ROME FOR ALL

JAMES PURDIE

The enigma that is ancient Rome is one that helps to fuel our constant attraction. Although this huge swathe of history can be somewhat dizzying if outlined by the ill-disciplined and even intimidating if saturated with academically loaded terminology. Mary Beard, professor of Classics at Cambridge University, tackles this behemoth task with tact and vigour. Beard not only sheds light on the mysterious cultural origins of European civilisation, but also does so with a creative flare that entices the reader to continually delve into the disquisition surrounding the ancient Romans.

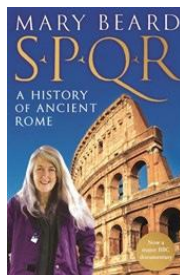
Beard seeks to, and ultimately delivers, a lucid treatise on the importance of Roman history and how it is directly relevant to issues within the contemporary age. In her prologue, Beard states that 'after 2,000 years, it [Rome] continues to under-pin Western culture and politics, what we write and how we see the world, and our place in it.' Despite the clear readability of a topic such as ancient Rome, Beard still maintains her academic discipline and ensures that *SPQR: A History of Ancient Rome* will never be seen merely as an entertaining read, but as a thoroughly researched and well-argued discourse concerning the politics, philosophy, culture and legacy of the Romans. In order to achieve this, Beard employs a number of sources to better facilitate the reader's understanding. A variety of maps, pieces of art and archaeological finds are detailed alongside the written content of *SPQR* to successfully contextualise and add credibility to Beard's argumentation.

Beard meticulously details the greatest events in Roman history in an ever more personal and grounded manner. During my read, I felt as though I became personally acquainted with some of the more important individuals; persons such as Cicero, Hannibal Barca, Gaius Julius Caesar and Nero. Whether these individuals were addressed as the saviours or enemies of Rome, Beard constructed their stories in a fashion that illustrates the colourful and thrilling aspects of their interactions with Rome.

When considering the sheer amount of relevant information to Beard's area of study, we are confronted with a colossal quantity of details. Beard's *SPQR* is a work restricted by the necessity of its own limitations. Beard does not seek to answer all the questions relevant to Ancient

Rome and *SPQR* is by no means exhaustive. It is my belief that Mary Beard sought to fuel a hunger for a deeper understand of the ancient Roman world. This is certainly true with regards to my own experience as, after reading *SPQR*, I was left with an insatiable desire to scour the 'further reading' section for more. It is this aspect of Mary Beard's writing that truly sets her apart from other ancient history authors. Her aim, be it to entertain or to inform, achieves both simultaneously due to a combination of her descriptive prose and unmistakable scholarship.

It is no secret that, when seeking to educate, one of the principle conditions needed for success is the interest of those who desire to be educated. This is what makes *SPQR* such an enjoyable and educational read; it captivates the imaginations of its readers and through the use of colourful examples and visual aids, ensures that these tales of the ancient world remain within the minds of its audience. *SPQR* is a truly momentous tome, deserving of the attention of both academics and laymen alike. Purchasing this book will seldom be something those interested in Ancient Rome will regret.

MARY BEARD

SPQR: A history of ancient Rome
(Londen 2016)

608 pagina's €12,95-